

Ivan Pederin

PUTNI DNEVNIK CARA FRANJE I. O DUBROVNIKU
(1818. GODINE)

Poslije Bečkog kongresa 1815. god. neki krugovi u Beču zanosili su se planovima teritorijalnog širenja Habsburške monarhije u istočnom Sredozemlju na račun Turske, a u sporazumu s Rusijom. Preduvjet za ostvarenje takvih planova bila je austrijska trgovačka i svakako strateška orijentacija prema Jadranu. Takvu orijentaciju imao je u vidu Josip II. dok se pripremao za rat protiv Porte 1787, pa se još sedamdesetih godina zanosio mišlju izgradnje jednog kanala od Karlovca do Rijeke, a možda i osvajanjem Dalmacije i Dubrovnika, kamo je slao uhode.¹ Glavni zagovaratelj ekspanzionističke politike bio je knez Joseph Maximilian von Liechtenstein; on je u planovima teritorijalnog širenja na istok zamišljao Dalmaciju kao odskočnu dasku u mogućim austrijskim vojno-pomorskim operacijama protiv Turaka. Želio je da Austrija na Jadranu izgradi moćno ratno brodogradilište pa je stoga 1818. u Dalmaciju doveo cara Franju I.

Car se donekle priklonio J. M. Liechtensteinovim savjetima, te je odlučio osobno ispitati mogućnosti takve ekspanzije na jugoistoku. Franjo I, koji je i sam bio vojnik, a u Napoleonovim ratovima stekao je i znatno iskustvo u vođenju ratnih operacija, otpu-

¹ O tome Grga Novak, Jedan anonimni rukopis iz 1775/6. godine o dalmatinskim zagorcima (Morlacima), primorcima i otočanima, Narodna starina, Zagreb 1930, sv. XII, str. 31—38; Maja Novak, Dubrovnik u sedamdesetim godinama XVIII st. (Izveštaj carskoj vladi u Beču, 1. poglavlje), Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VI-VII (1957-59), str. 267-82; Grga Novak, Dalmacija 1775/6. gledana očima jednog suvremenika, Starine JAZU, 1959, sv. 49, 5-79; Ivan Pederin, Balthasar Hacquet, prvi folklorist i etnolog hrvatskih krajeva, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, XI (1972-73) sv. 11. str. 421-440; isti, Istra u austrijskim i njemačkim putopisima 18. do 20. st., Istarski mozaik, Pula, IX (1973) br. 6, str. 54-68.

tovao je u Hrvatsku i Dalmaciju da bi ispitao strateške mogućnosti za takav rat, a potom i mogućnosti dobave hrane i ratnog materijala za čete, te mogućnosti novačenja novih momaka među domaćim pučanstvom.

Car je krenuo iz Beča 10. travnja 1818. i ostao na putovanju, gdje ga je pratio J. M. Liechtenstein, sve do 3. srpnja iste godine. O tom carevu putovanju imamo dva putna dnevnika. Autor prvog je J. M. Liechtenstein, koji se potpisao sa R. von H...g. Taj dnevnik objavljen je 1822. u Meissenu pod naslovom »Reise durch das österreichische Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818«,² poslije rane piščeve smrti (1819), u vrijeme kad su planovi širenja Monarhije na istok biti napušteni, pošto je prevladao Metternichov stav da na Balkanu treba očuvati status quo.

Drugi putni dnevnik potječe od samog cara Franje I.³ Čitajući taj dnevnik, možemo stvoriti sliku careve ličnosti, doznati nešto o njegovim državnim planovima i načinu vladanja, a potom naći i podatke o Dubrovniku i prilikama u njemu.

Car je bio dobrodušan čovjek, loše naobrazbe, ali začudno dobra ukusa. Neukost i dobar ukus, karakteristični za tadašnje plemstvo, lijepo se vide kad car nezainteresirano prelazi preko dubrovačkih ustanova kulturnog značenja, kakav je npr. bio dubrovački arhiv, ali s velikom sigurnošću ukusa opisuje skladišta, palače, crkve i vojarne. Dnevnik je pisan lošim stilom. Sve vrvi dijalekatskim riječima i stranim posuđenicama. Iz koncepta se vidi da se car borio s osnovama pravopisa. Među posuđenicama najviše je francuskih. Taj jezik je tada svim evropskim jezicima davao vojno nazivlje. Kako je car bio prije svega vojnik, on u svom dnevniku vrlo potanko opisuje zidine, utvrde, topove, vojarne i sl.

Dubrovnik je u to doba bio prepun vojske i vojarni. Međutim, car je bio ponešto razočaran Dubrovnikom, zaključivši da je taj grad doduše neosvojiv, ali mu je značenje u ofenzivnom ratu — maleno.

U Dubrovniku, kamo je car stigao preko turskog Kleka,⁴ vojska je posjedovala sve što je vrijedilo; ona je imala najbolje

² Izašao je u dva sveska.

³ Jedan ulomak pod naslovom Franjo I. u Zadru 1818. godine objavio sam u zborniku Kačić, 7 (1975) str. 105-22. Dnevnik pod naslovom *Bereisung meines Königreiches Dalmatien, dann Croatiens Militär-Grenze, und dessen Provinciale* nalazi se u Haus-, Hof- und Staatsarchiv u Beču, Familienarchiv, Hofreisen, 35, 36, 37. To je teško čitljivi i za xerox-kopiranje neprikladni koncept pisan carevom rukom, olovkom i čistopis koji je neki dvorski pisar prepisao, a djelomično i korigirao u pravopisnom pogledu. Upućujem još na moj rad pod naslovom *Austrijski putopisci prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797-1814, 1859. i 1866*, Radovi Centra JAZU u Zadru, 21 (1974), str. 197-215.

⁴ Za taj prijelaz Metternich je isposlovao dopuštenje od Porte i o tom iz Beča pisao guverneru Franji Tomašiću u Zadar 27. ožujka 1818. Hist. arhiv u Zadru, Msc. CLXXVI pos. 22. spisi 5-6.

zgrade, uglavnom dijelove samostanâ, a i crkve koje su Francuzi bili oduzeli Katoličkoj crkvi i pretvorili ih u skladišta, a Austrija ih nije vratila. Franjo I. je pregledao i opisao svaku javnu zgradu, čak zidove, podove, pa i plahte, zanimajući se da li se dovoljno često peru. U toj detaljnoj kontroli vojnog inventara car se pokazuje dobrim gospodarom. No carev opis pokazuje i teško ekonomsko stanje u Dubrovniku. Osim jedne tvornice duhana car ne spominje drugih proizvodnih djelatnosti. Trgovina s Bosnom nazadovala je zbog visokih ležarina a preko Dubrovnika se u Bosnu izvozila jedino sol, koje nije bilo u dovoljnim količinama, pa je bila skupa. Školstvo je u Dubrovniku bilo zastarjelo i loše, a kako je bilo u crkvenim rukama, prirodne znanosti nisu se ni predavale. Djevojačkih škola nije ni bilo; postojala je samo jedna privatna škola, koju je držala neka Španjolka, podučavajući djevojke u katekizmu, talijanskom, čitanju i ručnom radu. Ubožnicâ je bilo čak četiri i bile su pune, a tako i zatvori u kojima su zatvorenicima čamili godinama, a da ih nitko nije preslušao. Postojalo je i jedno nahodište u kojem je, to zvuči potresno, mnogo djece umiralo.^{4a} Bolnica je bila prljava i tijesna, a u njoj je ležalo mnogo ženâ bolesnih od spolnih bolesti. Osobito se ističe težak položaj u koji je Crkva zapala za francuske vlasti; mnogi samostani pretvoreni su tada u vojarnje, a crkve u skladišta. Austrijska vlast, mada načelno sklona Crkvi, nije je baš obasipala privilegijama pa su razne crkve ostale i dalje vojnim skladištima.

Prema predaji dubrovačko plemstvo dočekalo je cara hladno, ali uljudno.⁵ Car, koji inače spominje u dnevniku kako su ga dočekali đaci, ne spominje kako ga je dočekalo dubrovačko plemstvo. U Dubrovniku je za cara otpjevana svečana služba Božja kao i u drugim gradovima. Poslije mise car je običavao primiti delegacije i pojedince u audijenciju. U Dubrovniku car tu svečanu zgodu opisuje jednom jedinom rečenicom, ne spominjući uopće audijenciju. Vjerojatno je tome razlog što je dubrovačko plemstvo — prema predaji — cara vrlo hladno primilo.

Taj dnevnik vladara vrlo je zanimljiv povijesni izvor. On nam govori o namjerama i planovima Beča za teritorijalno širenje po

^{4a} O visokoj smrtnosti i lošim prilikama nahodištâ u Dalmaciji vidi Roman Jelić, Zadarsko nahodište, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 10 (1963) str. 243-46, pa Miloš Skarica, Nahodišta i nahodi u Dalmaciji, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8 (1961), str. 232.

⁵ Povijest dubrovačke republike, njemački napisao Ivan Hristijan v. Engel, preveo, opaskama popratio i nadopunio Ivan kan. Stojanović, drugo izd. Dubrovnik, 1922. str. 327 ff., 457. Anegdotu careva dočeka prenosi i Josip Bersa, Dubrovačke slike i prilike, Zagreb 1941, str. 75-77. Prema tim podacima stari senator Niko Pucić dočekao je cara ovim poklonstvenim riječima: »Maestà! Non il timore, non la speranza, ma la religione soltanto e l'educazione tramandataci dai nostri antenati ci guida innanzi alla Maestà vostra«.

istočnom Sredozemlju, koji su dosad jedva bili poznati.⁶ Veliko zanimanje koje je car pokazao za vojno-strateška pitanja i njegova ravnodušnost prema kulturnim i gospodarskim pitanjima Dubrovnika mogu pojasniti zašto je taj grad od tada počeo jako nazadovati.

Car je vrlo pažljivo zabilježio brojne topografske podatke, a potom podatke o izgledu grada. Može se pretpostaviti da je to radio s ciljem da mu se te bilješke nađu pri ruci za slučaj rata. Prije svoga puta car je proučio spis tajnika namjesništva u Zadru Baldassare Cattanija pod naslovom »Notizie Storiche delle principali città, terre, ed isole di Dalmazia, Ragusa ed Albania«⁷, sastavljen baš za tu prigodu. Car je opisivao naše gradove ad hoc, pišući često na koljenima u kočiji, što pojašnjava rogovatnosti stila, ali povećava vjerodostojnost tog dnevnika.

Ovdje donosimo u hrvatskom prijevodu ulomak iz dnevnika cara Franje I. koji se odnosi na Dubrovnik. Budući da carev dnevnik nije estetski kodirana jezična poruka, prijevod ostaje na razini originala, jer smo se zbog vjerodostojnosti klonili parafraziranja.⁸ Dakako, prijevod ipak nije ni posve doslovan da bi se izbjegla nerazumljivost nekih dijelova dnevnika. Ovaj ulomak careva dnevnika ima svoju urbanističku i povijesnu vrijednost, jer nam car u njemu detaljno opisuje izgled grada Dubrovnika i stanje pojedinih građevina. Evo toga opisa:

»Dubrovnik je velik grad, podno vrlo visokog brda na kojem se nalazi tvrđava Imperijal. Padina brda se spušta i ide do mora iznad Dubrovnika. Te padine su strme i krševite, ponegdje i travnate. Podnožje brda je obrađeno, tu se nalaze vrtovi i kuće, koje su obično svrstane sa strane s koje smo mi došli. Nešto kuća nalazi se između Grada i strmih padina brda ili na samom brdu. Desno, na mjestu gdje smo Mi ušli, sa strane zaljeva Sv. Križ kod Gruža nalazi se Montovijerna, niže dolje Kalvarijo. Između oba brda nalazi se zaljev koji se vidi iz puta gore. S jedne strane zaljeva, a to će reći sa strane prema Montovijerni nalazi se Gospa od Milosti. Na suprotnoj strani nalazi se rt. Iza toga rta i brijega, na kojem se nalazi tvrđava Lovrijenac, opet se nalazi mala uvala, a onda jedna veća uvala između te i Dubrovnika. Mjesto kroz koje smo prošli, zapravo predgrađe Dubrovnika je veliko, a zove se

⁶ Osim literature iz bilj. 1. ističem pismo francuskog generala Sanferma koji je vjerovao 1797. da će Austrija postati velesila na istočnom Sredozemlju pa je francuskom ministru vanjskih poslova savjetovao da joj ne prepusti Dalmaciju. Stjepan Antoljak, Dalmacija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formio, Zagreb 1936, str. 69-71.

⁷ Historijski arhiv u Zadru, Knjižnica, Rukopis 5.

⁸ O različitim razinama prevođenja vidi kod Radoslava Katičića, Jezikoslovni zapisi o prevođenju, Književna smotra, Zagreb, 4 (1972) br. 12, str. 3-9.

Ilijina Glavica. Lijevo od ceste kojom smo projahali ide put bliže padinama brda sa tvrđavom Imperijal. Tu se među kućama i vrtovima, bliže Dubrovniku, u Glavici, nalazi više uličićâ.

Tvrđava Imperijal nalazi se gore na zaravni, na vrhu brda. Grad Dubrovnik građen je u obliku nepravilna četverokuta s vrhom prema pučini. Prije ulaska u grad je krševita ravnica, a pred gradom se nalazi otok koji se sviija pred rtom prema kopnu, a s prednje strane ide prema zaljevu Cavtata. Taj otok zatvara luku. Obala ide od Dubrovnika podnožjem brda na kojem se nalazi tvrđava Imperijal i krivuda slijedeći smjer brda. Tako se stiže do zaljeva Sv. Jakov. Iznad zaljeva gore nalazi se tvrđava Delgorque,⁹ a u zaljevu, malo iznad mora, na padini je mjesto Bosanka.

Nasuprot Sv. križa diže se iz pučine, dosta daleko od kopna, otok Lokrum nalik čipki, njegov srednji dio je ispupčenje prema ispupčenom dijelu kopna. Tu se nalazi tvrđava Krona. Ovaj otok sastoji se od vrlo visokih bregova, na sredini se nalazi sedlo, a tu je sagrađen samostan. Na rtu otoka prema Dubrovniku, gdje su bregovi najviši i najstrmiji, obrasli grmljem, na vrhu se nalazi tvrđava Krona. U blizini sedla, gdje se nalazi samostan, otok ima zaljev na strani prema Cavtatu.

Sam grad Dubrovnik okrenut je prema ona dva rta i ima dvostruke bedeme. Pred bedemima se nalaze zidine s četverouglastim kulama koje se vide povremeno, vanjske zidine imaju polukružne kule pa opet četverouglaste. Zidine su visoke, jake, prekrasne, sagrađene od četverouglastog kamenja. Tamo gdje se obje strane kopna sastaju, oba toka zidinâ zatvara okrugla, velika, a iznutra otvorena utvrda, u kojoj se nalazi velika kula nazvana Minčeta.

Lijevo, kod vrata Pile, gdje smo ušli u Grad, nalazi se u okruglom dijelu, gdje smo ušli, još i veliko zaobljenje zidina s jednom zgradom, desno od vrata dvostruki zid, koji se nastavlja na četverouglastu kulu Puncjelu, a onda opet dvostruki zid, pred kojim teče jarak s vodom i presvučeni zid uz veliki zid sve do mora.

Na moru se dvostruki zid nastavlja na onaj bedem, koji ide usporedno s obalom i ponešto je izbočen na hridinama, a izgleda kao slovo a. K tome i tvrđava Bokar u kojoj se nalazi s unutrašnje strane još jedna četverouglasta kula, do koje more čini malu uvalicu. Između dva zida ima nešto prostora posvuda.

Oko svega dosad izloženog obilazi dijelom krševiti i široki jarak. Kula Minčeta već se donekle nalazi na padini brda na kojem se nalazi tvrđava Imperijal, pa i zidine uzlaze prema kuli.

Pretposljednja kula na rtu prema luci je polukružna i zove se Jakov; u njoj se nalazi posebno skladište praha. Onda se zid nastavlja, dvostruki zid čini ugao iznutra, vanjski zid je na tom

⁹ Sad se u ovoj tvrđavi nalazi gostionica.

mjestu kružan, a ima jednu fausse-braye¹⁰ desno. Onda jedan jednostruki zid ide koso naprijed; u njemu se nalaze vrata Ploče. Na uglu zidine onda se prema moru nalazi polukružna kula Peškarija. Prema luci nad zidinama u kojima se nalaze vrata Ploče nalazi se jarak s caponniereom.¹¹ Jarak je širok i ide sve do mora. Iznad jarka nalazi se tvrđava Revelin koja izgleda kao da je s one strane, a velika je i ima grudobran, lijevo kao b, a naprijed kao e i c. Onaj komad prema luci je kao slovo c, jedan dio ide kroz tvrđavu, inače tvrđava ima i zidine otraga, a dio zidina ide i prema moru, slovo f čine vrata Ploče prema Revelinu. Oko Revelina ide jarak kao nastavak zida tvrđave. Nad tvrđavom se nalazi most kod vrata, a na kraju mosta iznad jarka, koji je širok i postaje prema moru sve širi, nalazi se lijevo zgrada Sanitati, a desno do mora Lazaret.

Počam od kule Klaonica ide dvostruki zid iza kule, vanjski zid ide do mora uzbrdo, a onda prema unutra i prema kopnu, gore, usporedno s lukom. Tamo gdje zid ide prema kopnu nalazi se u vanjskom zidu s unutrašnje strane mesnica,¹² dok se drugi dio zida nalazi neposredno nad morem. Onda se dođe do malog trga na moru ispred zida. Obala se onda nešto izbočuje prema moru i tu se nalazi zgrada Sanitati ispred vanjskog zida do mora. Tako se mali trg zatvara sa zidom. S druge strane istog nalazi se drugi mali trg pred zidom, a prema moru — skladište. Na njegovu kraju prema moru nalazi se skladište soli, do njega ne baš dugi i na vrhu šiljast gat. U dvostrukom zidu na trgu nalaze se vrata Klaonica.¹³

Na jednostrukom zidu nalazi se vojna pekarna. Od skladišta soli zid ide neposredno nad morem, a onda natrag sve do kneževe palače, jedan dio dvostrukog zida ide gore onda opet postaje jednostruk, pa onda dvostruk i ide usporedno s morem.

U tom dvostrukom zidu nalaze se na kneževoj palači vrata Punta. Desno od njih prizemna erarska zgrada.¹⁴ U gradu sa strane kneževe palače nalazi se oveći gat, gotovo usporedan s onim drugim, koji je na vrhu šiljast. Do gata mali trg. Grad onda čini pravi kut prema moru s popločanom obalom. Onda slijedi dvostruki zid iz kojeg na kraju luke izlazi tvrđava Sv. Ivan. Ta tvrđava čini s obalom pravi kut. Prema luci se nalazi dvostruki zid, a onda prema pučini zaobljen. Kad se amo gleda iz Dubrovnika na polukrug desno, izgleda bastion, a na ovom kao komad zida. Te zidine imaju otraga zid koji ih zatvara.

¹⁰ To je nasip pred bedemom.

¹¹ Prolaz koji spaja dva zida.

¹² Ova mesnica pojašnjava ime kule Klaonica. Inače za većinu urbanističkih podataka u komentaru ovog ulomka zahvaljujem Vlahu Benkoviću i Vinku Velniću.

¹³ Ta vrata, nešto niže od ulaza u bar »Labirint«, danas su zazidana.

¹⁴ Tu su danas općinski uredi.

Na početku polukružnog dijela s unutrašnje strane prema gradu nalazi se skladište baruta sa stražarnicom, sve odvojeno zidom od grada. U gradu je crkva Carmen. Od tih zidina prema moru nalaze se litice, a pojedine hridi uzdižu se iz mora na stranu prema luci. Od tvrđave Sv. Ivan zid ide uz more oko grada, čas bliže, a čas dalje od stjenovite obale. Nekoliko koraka od stražnjeg zida do tvrđave nalazi se »courtina«,¹⁵ na bastionu Sv. Spas opet jedna courtina. Onda baterija Sv. Stjepan, u obliku tupog bastiona, onda samo jedan zid koji slijedi smjer zemljišta, s unutrašnje strane svakako zid. Gore, gdje se prolazi, na zidinama je zidić tu i tamo puknut tako da se može flankirati. Iza bastiona Sv. Stjepan ide jedan komad dalje i flankira ga.

U bastionu Sv. Spas nalazi se skladište baruta, drugo se skladište nalazi u bateriji Sv. Stjepan. Stražnji dijelovi tih baterija zatvoreni su zidom, koji ide iza zida u Gradu. Iza bastiona Sv. Spas, u gradu, nalazi se časnički paviljon. Iza mjesta gdje su zidine izbočene nalazi se u gradu vojna bolnica,¹⁶ a do nje isusovačka crkva, a u nastavku crkve licej.

Zidine kasnije opet prave izbočenje, a imaju i okruglu bateriju Sv. Petra, da bi se zidine flankirale s obzirom da su lijevo i desno od baterije, a između zidinâ i mora su izbočene litice. Onda se hridi obale savijaju i idu natrag, dok gore od baterije Sv. Petar ide u početku jednostruki, a onda dvostruki bedem, koji onda čini mali četverokut. Tu se sa strane grada nalazi vojarna Sv. Marija, a na njezinu završetku do baterije Sv. Petar nalazi se i skladište baruta.

Iznad liticâ, između baterije Sv. Petar i malog četverougla jedan zidić ide nešto vani prema moru. Onda, počam od malog četverougla ide jaki zid, a od njega mali komad slabijeg zida do tvrđave Bokar.

Iza jakog zida nalazi se baterija Sv. Andrija koja se nadovezuje na zid, na koji se priljubljuje (kao a:7) i zatvara ga. U gradu, ne baš daleko od baterije nalazi se skladište, što se naziva Rupe.

Iza kule Puncijela nalazi se Arsenal. Između Arsenala i tvrđave Bokar nalazi se civilna bolnica.

Iza franjevačke crkve nalazi se topnička vojarna Sv. Frano. U uličici u koju smo ušli, lijevo, nalazi se intendanska kuća. Kraj kule Sv. Jakov nalazi se građanska pekarna, a nedaleko od nje samostan dominikanaca s crkvom i vojarna Sv. Dominik, a do dominikanske crkve građanski zatvori, utvrda i crkva-skladište Sv. Rosarij,¹⁷ a nedaleko od nje zgrada Carine, a onda skladište

¹⁵ Zid koji spaja dvije kule, a izgledom podsjeća na zavjesu.

¹⁶ Danas je tu biskupsko sjemenište.

¹⁷ Danas je tu smješten Zavod za zaštitu spomenika grada Dubrovnika.

hrane. Iza kule Klaonica nalazi se topničko skladište, pa crkva sv. Luke i Nuncijate, a onda skladište soli, ovo s užim dijelom točno na kuli. Sve tri zgrade idu usporedno.

U kuli Revelin nalazi se skladište soli i nekoliko erarskih zgrada.

Skladište uniformi nalazi se u crkvi sv. Roka,¹⁸ nedaleko od Arsenala. Glavna straža nalazi se ispred vojne pekarnice, do Kneževa dvora, više u smjeru ulice kojom smo došli. Ona čini ugao trga sa skladištem hrane. Od Lazareta prema tvrđavi Sv. Ivan idući koso luka zatvara neku vrst zidine (murazzo) s nizom grebenâ. Odatle prema moru, a s obje strane tog murazzo ulazi se u luku, strana prema Lazaretu je veća.

Sam grad je velik, lijevi dio, gdje smo ušli, ima vrlo pravilne ulice, desni je veći, ali nepravilniji.

Od trgova ima mali trg kod vrata Pile i veći kod Sv. Vlaha, jedan kraj stolne crkve, a jedan kraj vojne bolnice, jedan neveliki iza kuće u kojoj smo stanovali s drvenim barakama koje su na dvije strane bile otvorene, tu je tržnica. Jedan trg je u dijelu grada gdje smo ušli, desno nedaleko od liceja, gdje je zemljište neravno.

Od crkava grad ima:

Stolnu crkvu Sv. Vlaha, Sv. Frano, Sv. Dominik.

Od samostana:

Dominikanski sa 5 svećenika i dva novaka i 3 brata laika. Oni imaju u dubrovačkom području posebnu pokrajinu.

Franjevački sa 36 članova. I oni imaju posebnu pokrajinu u dubrovačkom području. Pijaristi.

Dubrovnik dobiva pitku vodu preko vodovoda. No budući da je vodovod dug, voda je dosta topla. K tome je ovdje vrućina velika. Dubrovnik je vrlo podložan olujama i potresima, bez obzira na to što je sagrađen na liticama. No Dubrovnik gotovo da i nema podruma jer su litice šupljikaste, pa kroz njih zna prodirati i more. Takve je šupljine pod utvrdama trebalo već zazidati zbog njihove sigurnosti. Zbog tako čestih oluja opasno je držati barut u gradu, to više što skladišta baruta nemaju ni gromobrane.

Poluotok između zaljeva Sv. križ i mora je u početku tanak, a kasnije širi do dva široka rta prema moru, među njima se nalazi zaljev u kojem se smjestilo mjesto Lapad. Grad Dubrovnik je sjedište okružnog poglavarstva — okružni poglavar je B. Locella. Okr. koadj. Tromba. Tu je i sud prvog stupnja, mitnice za duhan i sol, uprava, tvornica duhana. Gradonačelnik je Conte Bosdari, tu je i gradski savjetnik koji je ovdje zdravstveni činovnik. Tu je i lučki kapetan, pošta i brigadir — gen. Schmelzern, istodobno i zapovjednik grada. 3 odreda Radivojević s pukovnikom Leszinski. 3 pukovnije garnizona Baon. Topništvo. Kaptol stolne crkve s generalnim vikarom Grgom Turićem, koji jedva stoji na nogama,

¹⁸ Ta crkva sv. Roka danas opet služi bogoslužju.

toliko je star. Biskup Travunje,¹⁹ sufragan dubrovačkog biskupa, Nikola Turnić, star je preko 86 godina i ima ovdje svoje sjedište.

Uprava okruga inženjerije, grof Kaboga. Topovnjača za lučku stražu.

U Dubrovniku ima između 8 i 9 tisuća duša. Među njima ima i Židova, kojih je malo, a prije su bili imućni.^{19a}

Nesjedinjenih Grkâ, 140 podanika, oko 200 *prijateljâ*. Trgovački stalež moli da se Dubrovnik proglasi slobodnom lukom, a ako to ne bi bilo moguće, da se roba i brodovi iz Levanta prihvaćaju u Lazaretu, kao brodovi patente sporca,²⁰ budući da se ljudi i roba, koji stižu iz Bosne u Lazaret ne primaju. K tome trgovci mole da se ležarine — diritto di magazinaggio — za tranzitnu robu smanje, jer su inače prisiljeni uskladištiti svoju robu u javna skladišta.

Poslije podne išao sam u luku kod vrata Punta, kod Kneževa dvora na gat. Dulji gat je sav od četverouglastog kamena kao i obala u luci po kojoj se ne stiže daleko. S unutrašnje strane vrata Punta ima velika vrata između Kneževa dvora i prizemne zgrade na trgu. Oko luke nalaze se razni zidovi, neki su niski, a neki vrlo visoki kao zid tvrđave Revelin i tvrđave Sv. Ivan što zatvaraju luku.

Na gatu kod Kneževa dvora pristaju brodovi, bilo ih je više. Dio luke, koja je inače mala, najuži je između tvrđave Sv. Ivan i gata kod Kneževa dvora.

Izišli smo desno od palače Gozze i preko trga sa stolnom crkvom, tako smo stigli u usku uličicu s kućama i dijelom pod svodovima od kamena i tako došli do tvrđave Sv. Ivan, koja je vrlo visoka i gore se valja uspeti po vrlo visokim, strmim stepenicama od kamena. Dio tvrđave prema gatu je viši nego drugi, koji je polukružan i visok kao 3 kat neke kuće. Prema luci ima još komad, na njemu je grudobran i staza između dva zida. U polukružnom dijelu je kazemata²¹ s velikim skladištem za barut. Drugi dio tvrđave je nešto niži, također s kazematom, s tog dijela ide po zidinama prolaz do bastiona Sv. Spas, to je prolaz za dvije osobe između 2 zida. Isto takav ide prema bastionu Sv. Stjepan

¹⁹ Naslovni biskup travunjsko-mrkarski sa sjedištem na otoku Mrkari ispred Cavtata. Iz Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1818, str. 148, 110, 133 Zadar, vidi se da Dubrovnik te godine nije imao nadbiskupa, kaptolski vikar bio je Juro Ferić, okružni poglavar Carlo Ulisse barone Locella, njegov koadjutor Giovanni Tromba, a tu je bio i zapovjednik brigade, general-major Johann Schmelzern von Wildmannsegg. O ostalim ličnostima koje car spominje nema podataka.

^{19a} Car tu rabi izraz Freunde — prijatelj. Mjesto je nejasno.

²⁰ To je okužena roba, točnije roba za koju su postojali podaci da potječe iz okuženog područja, pa su primjenjivane mjere opreza. Patente sporca ili patente brutta je zdravstveni list. Usp. H. Tartaglia, Dubr. karantena, Dubrovački horizonti, 7-9, 1976-77, br. 16-17, str. 67.

²¹ Te kazemate dubrovačkih tvrđava danas su uglavnom prazne osim onih u luci, gdje je smješten Akvarij i Pomorski muzej.

gdje se nalazi skladište za barut. I ono je kazematirano i za jednu stepenicu niže. Sve ove zidine imaju s vanjske i unutrašnje strane četverouglasto kamenje, to su neobično jaki oblozi. Takvo kamenje je s gornje strane, grudobrani su visoki i ispunjeni zemljom. Između njih zidovi od četverouglastog kamenja s urezanim puškarnicama, što su obložene četverouglastim kamenjem. Topovi stoje na zidnim podloščima na bastionima. S tvrđave Sv. Ivan vidi se ulaz u luku, ispod te tvrđave nalazi se ulaz gdje ulaze veći brodovi. Murazzo, koji ovdje nazivaju Cason,²² od četverouglastog je kamenja, dosta je širok, iza njega staju brodovi. Iza tvrđave Sv. Ivan nalazi se mali četverouglasti trg sa stepenicama po kojima se uspinjemo. Tu je i zdenac.

Otok na kojem se nalazi tvrđava Lokrum je dolje strm i krševit uglavnom sa strane mora. Od Dubrovnika kosa brda ide odmah dalje, ali se smanjuje. Tu je i tvrđava Imperijal sa strmim i krševitim padinama obraslim žbunjem. Dolje, počam od Lazareta na kosini se nalaze mnoge kuće do Sv. Jakova, gdje su brda izbočena. Te kuće čine mjesto Ploče, onda dolazi uvala u kojoj je Cavtat. Tu uvalu čini kosa brda, koja zatvara uvalu, onda se brdo opet nešto uzdiže, a preko njega, nad višim dijelom na moru vidi se vrh visokog brda. To je brdo kod Hercegnovog. Kad se pogleda lijevo vidi se preko brda jedno visoko golo i šiljasto brdo, bijelo u daljini. No tu je već Crna Gora.²³

Od Sv. Jakova jedan put ide kosinom dolje do Lazareta. Kad je sajam, po tom putu uvijek vojska prati Turke sve do Lazareta. Pratnja mora ići pored njih i ne smije ih dirati. Tamo gdje se nalazi rt uvale Cavtat nalazi se u moru u uvali nešto bliže nego to mjesto školj Sv. Petar.

U moru, dalje od Cavtata prema otvorenom moru ali prema Dubrovniku nalazi se školj Sv. Barbara u istom smjeru sa školjem Mrkana, dalje od Dubrovnika. Tu se nalazi razoreni bastion. Ta dva posljednja školja prilično su visoka.

Utvrdna Croma nalazi se na neke vrsti zaravni. Ima zvjezdasti rov s dosta visokim oblogom od snažnog kamenja. Tu su tri zgrade. Sad se unutra nalazi samo jedna straža. Iznutra tvrđava ima dosta široke prolaze na bedemima s rožastim uzlazima.

Tvrđava Delgorgue također ima suho kamenje a ima oblik [kako je narisano na rubu].²⁴ U sredini se nalazi duga zgrada koja ide uzduž tvrđave. No to sve leži vrlo visoko. Tvrđava Imperijal još je viša pa se s nje može pucati daleko na pučinu, prema gradu se bombe mogu jedino kotrljati. Ta tvrđava može biti dobra protiv Turakâ.

²² To je zid preko puta Gradske kavane (nekadašnjeg Arsenala) za zaštitu od vjetrova.

²³ To je zacijelo Lovćen.

²⁴ Na rubu rukopisa nalazi se poneki crtež plana tvrđave.

Prema tome, Dubrovnik sa svojim jako visokim zidinama ne treba da se plaši zauzimanja, no taj grad sa svojim topovima ne može biti ni osobito opasan, no baruta u gradu ima, a ako bi se grad opsjeo, onda bi obrana mogla biti i te kako opasna.

25. svibnja

Otišao sam u stolnu crkvu koja se nalazi na malom trgu, pročelje joj je okruženo jednokatnicama pored vrata Punta. Tu je palača i druge zgrade nasuprot njoj, a među njima četvero-katnica grofa Sorgo, visoka i lijepa palača.

Stolna crkva ima vrlo lijepo pročelje, dva reda stupova, jedan preko drugog, vrlo lijepo građeno, sve od pješčanika. Stepeništem se ulazi sa trga. Iznutra je crkva, krov nadsvođen kupolom, onda dolazi prezbiterij s jednim lijepim oltarom koji stoji sam za sebe. Iza oltara je crkva sa slikama. Inače crkva ima tri lađice²⁵ sa stupovima i lukovima koji su bijeli i sivi. Sivo je od čistog četvero-uglastog kamenja. Crkva je nadsvođena, a u bočnoj lađici nalaze se i bočne kapelice, na kraćim stranama križa nalazi se sa svake strane po jedna kapelica. Tamo gdje počinje križ, crkva je viša za jednu stepenicu. Iznad velikih vrata nalazi se kor s orguljama.

U prezbiteriju, desno od oltara, nalaze se vrata prema sakristiji, lijevo prema raskošno urešenoj kupoli močišta s lijepim oltarom i škrinjom u zidu, sve lijepo urešeno, unutra su raskošno optočene moći, među njima i moći sv. Vlaha, drugih svetaca i velik dio križa.²⁶ Sve te moći većinom su stare i vrlo raskošno urešene. Tu je i vrlo lijepa slika Madonne della Seggiola, oni također kažu da je ta slika od [ovdje je pola retka u tekstu prazno],²⁷ onda svjećenjak i veliki srebrni tanjur s izdignutim uresima koji prikazuju raznovrsne životinje i kukce,²⁸ sve u bronzi, na svjećenjaku su koralji, što je Republika bila namijenila kao poklon don Juanu, kad se vratio iz bitke kod Lepanta.²⁹ Izvana,

²⁵ Te lađice su nešto prostranije.

²⁶ Djelo mletačkog zlatara Francesco Ferro iz 17—18 st. Emajlirani svetački likovi na glavi su mletačko-bizantski čikovi iz 12. st. Za taj podatak zahvaljujem Cvitu Fiskoviću.

²⁷ Ta je slika ista kao poznata Raffaelova slika iste teme u Palazzo Pitti u Firenci. Dubrovačka tradicija pripisuje je Raffaelu.

²⁸ Djelo nürnberških zlatara Jamnitzerera. I za taj podatak zahvaljujem Cvitu Fiskoviću.

²⁹ To je predaja koja dosada nije zasvjedočena ispravama, ali je u svakom slučaju zanimljiva. Nema osobita razloga da se u nju sumnja, jer je prigodom Lepanske bitke 1571. Dubrovnik napustio svoju tradicionalnu protursku vanjsku politiku, koja mu je jamčila slobodu prema Mlecima, pa se u sastavu Svete lige na kršćanskoj strani našlo čak tridesetak dubrovačkih brodova s dubrovačkom posadom, koji ipak nisu zašli u borbu. Vinko Foretić, Korčula, Dubrovnik, Boka Kotorska i Lepantska bitka, Adriatica Maritima Instituta JAZU u Zadru, 1 (1974) str. 165—83. Začudno je da car ovdje ne spominje Ticijanov poliptih koji je i danas iza oltara stolne crkve.

na duljoj strani crkve, ona je isto vrlo lijepa, to je strana prema trgu na kojem se nalazi palača Gozze. Tu su bočna vrata sa stepeništem, iznad obruba je galerija s balaustrama s obzirom da je srednja lađica više nego bočna. Kupola je s vanjske strane također vrlo lijepa, sve je od kamena. Na kupoli nalazi se mali fenjer.

Vladina palača je vrlo lijepa palača na Porta Punta, na trgu što se nalazi pored stolne crkve. Trg je pokriven opekama, kame-nje pločnika između njih je u obliku križa, do kuća je četvero-uglasto kamenje. Prema trgu je palača, to je dvokatnica od četverouglastog kamenja, u sredini se nalazi vrlo lijepa loggia sa 6 lukova koje *hosi* okrugli lukovi. Ti su stupovi usporedni s pročeljem palače. Pored loggie se prizemno sa svake strane nalazi po 2 četverouglasta prozora s rešetkama, na prvom katu dva mala gotska prozora. Lukove prozorâ nose kapiteli. Drugi kat ima osam velikih gotskih prozora odijeljenih po sredini okruglim stupom, koji kao okrugli stup postrance nosi prozorski luk, tu su i lijepi kapiteli. Gore, ispod krova nalazi se obrub slično kao i između prvog i drugog kata. Mala strana prema trgu sa stolnom crkvom ista je kao i prozori na drugom katu, gore trokut ponajviše prema vratima Punta, prizemno u vratima. Na drugoj strani palače palača sa nastavlja, ili ide nešto dalje natrag a ima samo jedan kat, prizemno, najbliže drugom dijelu su vrata, onda tri velika prozora prizemno. Među prozorima koji su najbliži vratima nalaze se mali četverouglasti prozori. U prvom katu su tri velika gotska prozora sa stupom po sredini. Ona dva bočna prozora imaju male kamene balkone.

Ta zgrada, koja je bila vrlo velika, bila je pekarna, a sada je spaljena. Prije je u prvom katu, za Republike, tu bio Arsenal. Tu je bilo staro oružje, koje su Francuzi prodavali za staro željezo, onda i njihovo skladište. Zgrada onda ide još dalje prizemno i ima 3 velika prozora. Tu je i kameni zdenac uz zgradu, onda tri stupa od četverouglastog kamenja s plotom do zida. Tu je glavna straža. U tom dijelu zgrade nalaze se u prvom katu tri prozora. Tu stanuje kaplar straže. Na kući se nalazi veliki, uski i četverouglasti toranj s velikim prozorima pod okruglim krovom. Kroz taj dio zgrade, do ugla trga nalazi se pod svodom prolaz. Sve te zgrade su od četverouglastog kamenja. Palača ima s unutrašnje strane četverouglasto dvorište s dvostrukom loggiom jednim na drugom, obje vrlo lijepe. Tu je i otvoreno, kameno i neutisnuto stepenište. Kad se uđe u dvorište vidi se i pijedestal nekog kipa od crnog mramora, to je poprsje nekog ovdašnjeg građanina s natpisom, koji kaže da je on Republiku u stara doba pomogao mnogo novcem i inače.³⁰

Prizemno, kad se uđe u prednji dio loggie prema uličici, desno, nadstvođeno, nalazi se u jednoj sobi domanij, a u njoj mirovni su-

³⁰ To je poprsje Mihovila Pracata.

dac. Do njega se uspinju drvene stepenice... [jedna nečitljiva rečenica]. Kod domanija je grof Zamagna, činovnik koji sve mora sam voditi, čak i hipotekarne knjige, pa registarske knjige.

Na prvom katu se onda nalazi još i sud prvog stupnja s lijepom vijećnicom i više sobâ. Takav je i arhiv Republike, to su sve svedene prostorije, a iznutra sve u ormarima i, čini se, u dobrom redu.³¹ No za te svrhe valjat će urediti još više soba, jer nije sve raspoređeno. Prizemno se nalazi još i okružno poglavarstvo u dobrim i velikim sobama i registratura.

Na drugom katu nalazi se mala kapelica, a onda dvorane, koje su međutim progorjele, a u njima se Republika sastajala. I najzad, tu je i kazalište, gdje međutim nema ništa osobita za vidjeti. Onda mnogo dobrih soba u kojima okružni poglavar treba da dobije stan. No tu ima i kružnih zidova, a nešto je i progorjelo. To valja pregraditi. Već je napravljen novi krov, ima više soba nego će ih okružni poglavar trebati pa će se tu, čini se, smjestiti svi uredi.³²

Na kući prema luci nalazi se baterija, to odgovara prvom katu palače kroz koju valja topove nositi kroz sobe. Tu je pod popločan, a ima i kameni grudobran i to dosta velik. Postoji zahtjev da se sagradi pristup s vanjske strane. Od palače međutim ide, bez veze s njom, prolaz na dvostrukom zidu od četverouglastog kamenja, visokom koliko i palača. Prolaz ide oko luke do tvrđave Sv. Ivan, pa taj dvostruki zid ujedno čini i gradski bedem. Tvrđava Sv. Ivan ima dva kata kazemata u kojima je uskladišten barut.

Kad se ide ispod palače, dođe se do vrata Peskarija i ide lijevo uzbrdo, nešto između bedema i kuća, a onda se okrene desno naprijed. Mi smo međutim išli pravo na samostan dominikanaca. Tu se desno nalazi crkva, velika ali u lošem stanju jer su je Fran-

³¹ Malo kasnije je građa tog arhiva, možda na carevu želju, prenesena u Haus, Hof Staatsarchiv u Beču, Bernard Stulli, Dva pokušaja inventarizacije dubrovačkog arhiva početkom 19. stoljeća, Arhivski vjesnik, Zagreb, 11—12 (1968—69), str. 220—25.

³² Knežev dvor, sjedište političke vlasti Republike, doživljavao je tijekom svoje povijesti razne izmjene; nekoje su bile i temeljite. Najtemeljitija je bila 1453. kad je zbog eksplozije baruta postradala stara upravna zgrada koja je imala oblik tvrđave s kulama na uglovima i na njezinu mjestu je Onofrio di Giordano della Cava sagradio novi dvor u južnotalijanskom gotičkom slogu. I taj je dvor 1463. postradao od eksplozije baruta, pa je današnji izgled dobio u restauraciji. Tu se vidi renesansni slog sa sačuvanim gotičkim elementima ranijeg doba. Nacrt za restauraciju potječe od Michelozza, ali ga on nije izveo, već je radove počeo izvoditi Salvi di Michiele iz Firence 1468, a nastavili su ih domaći majstori. Za austrijske vladavine izvršene su neke unutrašnje pregradnje za urede kotarskog poglavarstva i za arhiv.

Značajniji konzervatorski zahvati izvršeni su nakon oslobođenja. U Dvoru se sada nalazi Muzej grada Dubrovnika i Naučna biblioteka. Za taj podatak zahvaljujem Vinku Velniću.

cuzi bili pretvorili u vojarnu.³³ U prezbiteriju se nalazi visoki oltar, a s obje strane zidova nalaze se oltari različita oblika. Na onome desno, gdje se ulazi, dakle baš na oltaru koji se nalazi najviše okrenut prema visokom oltaru, nalazi se lijepa slika od Ticijana,³⁴ koja je međutim dosta oštećena. Kor dominikanaca uopće nije obnovljen. Ulazi se lijevo od visokog oltara, tu se nalazi sakristija od tri sobe. U jednoj je kapelica s drvenim oltarom, na kojem se s vanjske strane vidi više lijepo optočenih relikvija. Samostan je četverougao s dvorištem. Prizemno je hodnik koji ide jako prema dvorištu, naokolo su gotski prozori. Gore na tri strane terasa bez grudobranskog zida, koji će se zbog vojarne još morati sagraditi. Na jednoj strani otvoreni trijem. Dvije strane te zgrade idu prema vojarni. Na dva kata koje ima, na svakom katu sa strane dvorišta je velika i lijepa soba, na drugom je otvoreni trijem koji vodi do uske, ali dobre sobe. Za prvi kat postoji zahtjev da ga se isto tako uredi. Stepence su dobre, kuhinja je prizemna zgrada u malom dvorištu. Tu je i vrlo dobar zdenac sa svježom vodom.

Dio u kojem prebivaju dominikanci je u lošem stanju. Čelije su slabe, a prizemno je stan priora, to je jedna soba. Iznad nje je knjižnica samostana u jednoj sobi.³⁵ Ona je, čini se, u neredu. Tu je i loš refektorij. U nj se može ući iz jedne sobe vojarne. Iz refektorija se kroz prozor ide na stepence. Čini se da ovdje valja napraviti više reda.

U samostanu ima 5 svećenika, dva novaka i dva laika. Nekoć su oni studirali u samostanu. Vojarna im ne plaća najam, a u njoj se nalaze dva odreda Radivojević.

Kad se ide u samostan, lijevo, nalazi se crkva sv. Rozarija,³⁶

³³ To je samostanska crkva svetog Dominika, utemeljitelja dominikanskog reda. Sa samostanskim kompleksom, uz koji se ona nalazi, sagrađena je početkom 14. stoljeća. Prvi graditelji bijahu Nikola i Juraj, sinovi protomajstora Lovre iz Zadra. Crkva je bila u nekoliko navrata pregrađivana, poslije potresa 1667, pa poslije francuske vlasti, kada je bila pretvorena u staju i magazin — 1887. kao i restauratorskim zahvatima najnovijeg doba koji su je približili prvotnom, izvornom obliku. U crkvi ima nekoliko vrlo značajnih umjetnina, slike N. Božidarovića, Ticijana, Vlaha Bukovca i drugih. Spomena je vrijedno i veliko gotičko raspelo iz 14. st. Između crkve i samostana je klaustar s velikim triforama sa značajkama prijelaza iz gotike u renesansu. Za taj podatak zahvaljujem Vinku Velniću.

³⁴ Danas se ta slika čuva u muzejskoj zbirci istog samostana. Taj podatak zahvaljujem Kruni Prijatelju.

³⁵ Samostanska knjižnica značajna je po svojih 217 rukopisa, 239 inkunabula, čime je ona najznačajnija zbirka inkunabula u nas; knjižni fond iznosi oko 20 000 knjiga. Za taj podatak zahvaljujem Vinku Velniću.

³⁶ To je crkva nekadašnje bratovštine sv. Rozalija s tri lađe i baroknim pročeljem. Skupa s lijepim baroknim salama, koje su uz nju, sagrađena je 1594. Poslije požara 1642. bila je obnovljena. Francuzi su je pretvorili u magazin. Opet je obnovljena, ali ne služi vjerskom obredu, već kao izložbena prostorija. Spomenute sale uredilo je Društvo prijatelja dubrovačkih starina za svoje društvene prostorije. Za taj podatak zahvaljujem Vinku Velniću.

mala i lijepo građena crkva s tri lađice i lukovima na stupovima. U crkvi je mali oltar. Ta crkva danas služi kao skladište-utvrda i u njoj je uskladišteno drvo inženjerijskog ureda.

Nasuprot toj crkvi, desno, prema samostanu i prigradeni uza nj su civilni zatvori. To je zgrada visoka 2 kata sa slabim stepenicama. Sam zatvor nalazi se pod zemljom, gdje se valja spustiti stepenicama kroz vrata na pod. Dolje je zagušljivo. Unutra se našao jedan osuđenik na smrt. Prizemno su još dva velika zatvora, na obadva kata su također veliki zatvori, sve je prepunjeno. U potkrovlju su u dvije sobe zatvorene žene. Sama zgrada nema dobar zrak. Tu stanuje i tamničar u dvije dobre sobe. Zatvorenika je mnogo, u jednom zatvoru oni leže na daskama, a u drugom na krevetima i odjevnim predmetima. Osuđenikâ i onih koji su pod istragom ima nešto manje od 60. Među njima leže ljudi koji su već dvije godine i više pod istragom.

Mi smo onda išli između zatvorâ i gradskog bedema gore. Desno kod jednih vrata ulazi se kroz unutrašnji zid, između njega i vanjskog zida nalaze se u jednom dvorištu mesnice nadvođene krovovima što počivaju na stupovima. Mesnice su nešto niže od ulicâ. Kad se ide dalje prolazi se opet desno kroz unutrašnji gradski zid do malog dvorišta. Tu se nalaze skladišta soli iza tornja Klaonica, desno dva velika sa zidovima od četverouglastog kamenja, gore samo krov, dva kata visok, u svakom katu vide se vrata kroz koja se sol istovaruje. Stepence zgrade nalaze se s njezine vanjske strane. Stepence koje su najbliže iza tornja Klaonica nalaze se u četverouglastom tornju, no krov tog skladišta već je vrlo loš.³⁷

Kad se ide dalje gore stiže se u uličici desno u kapelu sv. Luke³⁸ koja je prekrivena topničkim drvom. U jednom dvorištu u koje se stiže kroz vrata nalaze se jame s vapnom³⁹ za fortifikatorij do crkve. Vapno je vrlo dobro kao i žbuka. S druge strane jame s vapnom nalazi se kapela Nuncijate, dosta velika crkva u kojoj se nalazi drvodjelska radionica fortifikatorija. Lijevo i nasuprot tome dominikanci imaju terasu na prvom katu, ona je prilično velika. Gradski zid je ovdje takav da se po njemu može hodati sve do ugla tvrđave. Mi smo išli kroz vrata Ploče. Desno vani su posve

³⁷ O ovome poblize u Lukše Beritića, Gradske zidine Dubrovnika, Urbanizam i arhitektura, 1950, pa u istog pisca, Utvrđenje grada Dubrovnika, Zagreb, JAZU, 1955.

³⁸ Crkvice sv. Luke, tako i ova, podizale su se za zaštitu od valova i morskih struja. Za taj podatak zahvaljujem Cvitu Fiskoviću.

³⁹ Crkvice sv. Luke je u ulici između vrata od Ploča sa suprotne strane crkve sv. Dominika. Nalazi se ispod zidina. Preromanička crkvice sv. Luke spominje se prvi put 1245. Ona je u nekoliko navrata bila pregrađivana i dograđivana; posljednji put 1787, postoji i danas i u dobrom je stanju. Za taj podatak zahvaljujem Vinku Velniću.

lijepa vrata, desno, s unutrašnje strane, nalazi se stražarnica, a onda tvrđava Revelin, lijevo kod ulaza je kazemata visoka tri kata u kojoj je uskladištena sol. Onda se opet ulazi kroz jedna vrata i uspinje lijevo po nepokrivenim stepenicama od kamena s kamenim kaštelima koso gore do prvog kata, gdje se dolazi do raskošne i vrlo velike kazemate sa stupovima. Sa strane tvrđave, desno, prema brdu, nalaze se kazemate s bočnim prostorijama, koje su pune baruta. No u podu te kazemate nalazi se rupa pa se tu kaže da se ispod nje nalazi niz drugih malih. Tu valja napraviti stepenice. Na kraju kazemate *desno* idu široke stepenice ispod kazemate gore. S istim stepenicama stiže se na dio tvrđave koja gleda na luku. Dio tvrđave prema brdu viši je još za jedan kat i na taj dio se uspinjemo otvorenim kamenim stepenicama.

Na toj tvrđavi koja je gore popločana, nalaze se topovi, ona je mnogo viša nego tvrđava Sv. Ivan, sva je od četverouglastog kamenja, ima ravne obloge, kose grudobrane obložene četverouglastim kamenjem, slično kao što ga imaju puškarnice.

Od tvrđave Revelin izišli smo van kroz vrata, iznad čijeg luka se nalazi »kapica« a na njoj top. No iz tog topa se ne može pucati, jer bi se slomio luk vrata. Stoga valja luk pojačati. S unutrašnje strane nalazi se stražarnica, s vanjske strane je most što se može dizati, a onda i kameni most preko jarka.

Lijevo ispred jarka nalazi se Sanitat, a to je kuća s krovom što počiva na stupovima, desno su stanovi ravnatelja Lazareta i čuvara.⁴⁰ Oni idu sve do mora. Ti stanovi opkoljeni su zidom, ravnateljev također, ali odvojeno od čuvarskih. Tako su i dvije zgrade čuvara međusobno odvojene zidom. Te zgrade nalaze se lijevo, do mora, uz put od vrata Ploče, pa je prvi kat zgradâ prizeman. Kad stignu otmjeni prijatelji, smjeste se u te zgrade čuvara. No one se još nalaze u okviru casona u luci.

Onda dolazi tržnica gdje dolaze Turci i turski podanici trgovati. Ona se nalazi na padini brda, te je, u onom dijelu što leži na padini uglavnom krševita, a dolje opkoljena također visokim zidom u kojem se sa strane brda nalaze vrata. Na ta vrata ulaze Turci i ona se zatvore kad su oni svi unutra. Na strani prema vratima nalazi se dvostruk i nizak zid i to na dijelu trga koji se tu nalazi. Taj se zid nastavlja na visoki zid u kojem se nalaze vrata. I na strani prema moru nalazi se takav zid. S unutrašnje strane zida nalaze se Turci. Među zidovima fanti Sanitati^{40a} s dugim štapovima da se domaći ne bi miješali s Turcima. Onda je tu nekakav široki drveni žlijeb na nekakvoj konstrukciji po kojem kupljeno

⁴⁰ Ta zgrada više ne postoji. S prestankom rada Lazareta ona je izgubila svoju funkciju. Za taj podatak zahvaljujem V. Velniću.

^{40a} Sanitat je dakle imao svoje posebne redare koji su vodili brigu da se poštuju zdravstvene odredbe.

ili prodano žito ide s jedne strane na drugu. Domaći dođu s unutrašnje strane zida i tako se trguje. Na strani gdje se nalaze Turci je i napravljeno mjesto za stoku, uz zid prema ulici nalazi se duga i visoka zgrada, to su staje za blago.

Turci dolaze, kako sam ih danas vidio — to su dijelom pravi Turci, a dijelom njihovi podanici s tovarnim konjima, što nose robu prekrivenu smeđim pletenim pokrivačima. Dolaze u vrlo velikom broju putem koji sam jučer opisao. Na taj put inače ne smije stupiti nitko, pa ni vojska koja ih prati. Tu vojnici moraju ići uz put. Tko stupi na put dospije u kontumac. Trguje se od 8 do 10 sati. Zadnji stiže dio vojske koji Turke prati od granice i nadzire da nitko ne bi sišao s puta. Četu uvijek predvodi po jedan časnik.

Tovarne životinje ostaju uvijek unutar trga gdje se slobodno kreću. Tu se nalaze i Turci. Ja sam vidio nekoliko stotina, a stalno su nadolazili novi Turci i turski podanici. Ovi posljednji većinom su obučeni u smeđa i loša odijela, jedino Turci imaju raznobojnu odjeću. Oni su većinom donijeli zečije kože pa lule. Kupuju sol, kupe je za m/50⁴¹ godišnje, po 3 novčića funta. Tuže se da im je to skupo i da i težina nije kako treba. Tržni dan je ovdje dva puta tjedno. Inače Turci donose i drveni ugljen, pa prerađevine od željeza.

Dalje od ove tržnice nalazi se Lazaret,⁴² još dalje zid od četverouglastog kamenja koji spada tržnici, na putu uz taj zid nalazi se zdenac i stražarnica za stražare, desno se nalazi nekoliko zgrada prizemnica s užim dijelom prema cesti i Lazaretu, a duljim dijelom prema moru. Prvi kat je na cesti i prizemno. Između tih zgrada koje su sagrađene usporedno nalaze se na cesti stanovi osoba što se nalaze u kontumacu. Među zgradama, iza tog zida nalazi se dvorište, a prema njemu duge zgrade. One su otvorene, a krov nose samo stupovi. Pod te krovove stiže roba koja se čisti.

Zgrade imaju jedan zid po dužini i sredinom. Taj zid nosi krov i dijeli zgradu u dva dijela. No zgrade zatvara jedan zid. Zgrade gotovo da leže uz more, koje na kraju tih zgrada ide najdalje od Dubrovnika ulazeći u kopno, tako da se i na toj strani

⁴¹ To je metzen, austr. mjera koja odgovara 1,354. 162 funte. Usp. Valentino Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, I. Mleci, 1868. str. LXXX. Sol se po svemu sudeći i onda prodavala na staje, dakle po mletačkoj mjeri koja je tada vrijedila u Dalmaciji. Ako car to prenosi u austrijsku mjeru, čini to vjerojatno da bolje shvati trgovačku vrijednost soli u Dalmaciji.

⁴² Lazareti su bili posebne zgrade za provođenje karantene — preventivne mjere protiv zaraza, u prvom redu protiv kuge. Dubrovnik je bio među prvim gradovima, ako ne i prvi, koji je uveo karantenu. Osnovana je zaključkom Velikog vijeća od 27. srpnja 1377. Provodila se na raznim mjestima, na Mrkanu i Bobari kod Cavtata, u Dančama i na Lokrumu. Na Pločama su sagrađene 1622. Očuvane su do danas. Za te podatke zahvaljujem V. Velniću. Vidi još djelo iz bilj. 20.

stoji gotovo na moru. Zgrade su lijepe, one ne primaju nikakvih individua, kao što i luka ne prima brodove s patente sporca, nego ih upućuje na Trst i Mletke. Brodovi kontumacijanata nalaze se na otoku Lokrumu i to s kopnene strane toga otoka. Sol koja se ovdje nalazi proizvedena je u Austriji, a miješana je s napuljskom. [nečitljivo]

26. svibnja

Crkva sv. Vlaha je nasuprot dijela palače gdje se nalazila opskrba, tamo ide duga strana dok uska strana ide prema širokoj uličici iz koje smo stigli. Pred crkvom je mali trg. Crkva je, osobito u pročelju, vrlo lijepo građena, pred ulazom nalazi se stepenište, iznutra nije vrlo velika i ima oblik križa jednakih krakova. U sredini gore je lijepa kupola. Prezbiterij je za nekoliko stepenica podignut, a u njemu visoki oltar što stoji slobodno. Oltar je od lijepoga mramora. Prezbiterij je polukružan, a do zida nalaze se prijestolja za svećenstvo. Gore je kor pozlaćen i oslikan, ima grudobran i orgulje. Kad se ide prema visokom oltaru, desno u prezbiteriju nalaze se vrata prema sakristiji. Između četiri ugla crkve, u sredini nalazi se kameni stup što nosi svod i čini križ. Na tom svodu nalazi se kupola. U dva dijela prema prezbiteriju posvuda se nalazi oltar na bočnim stranama crkve. Crkva je bijela, a rubovi i stupovi sivi, graditeljstvo je lijepo i talijansko.

Kolegijatni kaptol, koji je prije posluživao ovu crkvu, sjedinen je s kaptolom stolne crkve.

Na trgu ispred crkve stoji na nekom dugom i visokom pijedestalu ukrašenom figurama oklopljen čovjek⁴³ isklesan u naravnoj veličini. Okrenut je prema glavnoj straži. Tu je i stijeg s košarom na kojem je zastava. Na pijedestalu je željezna balustrada, a trg je vrlo tijesan. Za Republike su glasnici na ovom trgu čitali javna oznanjenja.

Nasuprot crkvi nalazi se Carina. Ona čini ugao trga s palačom. Zgrada ima u prizemlju vrlo lijepu loggiu prema trgu. Luke nose nose stupovi. Loggia je izbočena pred zgradom. Onda dolazi drugi kat te zgrade od četverouglastog kamenja.

Vrata idu od trga, a kad se uđe lijevo, tu je ured prizemno, velika četverouglasta soba. Unutra je dvorište prizemno, a u prvom katu vrlo lijepa loggia. Okolo, a onda prizemno i u prvom katu je lijepo svedeno skladište, pored njega, otraga u malom dvorištu neke vrlo velike i svedene odaje u prizemlju. Za Republike je tu bila kovnica novca. Prizemno, odakle se ide prema tvrđavi Revelin, gdje smo bili jučer, nalazi se trgovački sud u zgradi Carine. To je velika soba za sastanke. Još nekoliko soba za urede, sve je

⁴³ To je Rolandov stup.

dobro smješteno. U drugom katu Carine nalaze se loši podovi, a tamo ide jedino subarendator kojemu se stiže stepenicama po gradskom zidu. Stepenice su od kamena, ali nisu dobre.

Zgrada Carine je krasna i krasno građena, ali su unutra dobre jedino stepenice koje vode na prvi kat.

Otkad je uvedena visoka ležarina, skladišta Carine, koja su nekoć bila puna, gotovo da su prazna. Pored ostaloga od toga trpe štetu i erarska primanja. Prije, za Republike, u prvom je katu Carine bila i zalagaonica, što su baš Francuzi posve uništili, tako da ona više ne postoji.

Pored Carine kroz gradski zid idu vrata Peskijera i tako se dođe na trg, gdje se do mora nalazi Sanitat, u luci. To je prizemna zgrada sa sobom i prozorima, koji idu prema moru i s kojih se razgovara s onima koji pristizu. Kad se tamo dođe nasuprot zgradi i lijevo nalazi se velika šupa naprijed prema moru, a otraga otvorena. Ona je u sredini po širini odijeljena s dvije barijere, da bi se moglo razgovarati sa sumnjivcima ili s onima koji se nalaze u kontumacu. Tu je i vojna straža u neke vrsti dvorištu između gradskog zida i zgrade Sanitati. Desno od nje je kratki gat.

U Dubrovnik dolaze brojni brodovi. Od početka ove godine došlo je mjesečno između 30 i 60 brodova.

Tu smo izišli kroz vrata Punta što se nalaze do palače. To su vrata, u kojima se nalazi malo dvorište, pa opet druga vrata, ispred njih zid s rešetkama i drvenim šiljcima na zidu, što može biti visoko nešto preko osam stopa. Kako se iziđe lijevo nalazi se krov na lijepim stupovima, također za Sanitat, a ispred toga je veći gat.

Kad se ide po gatu, vezana je desno od njega i to između njega i obale većina malih brodova, trabakula i sl. No na tom dijelu luke, a i inače, luka je puna mulja.⁴⁴ Taj dio luke je najviše muljevit, jer baš tu izlazi sva kanalizacija grada pa se osjeća jak smrad. Sama luka je mala i jako izložena jugu, no taj dio zaštićen tvrđavom Sv. Ivan u tom je pogledu najmirniji.

Kad se od trga ide prema vratima Pile, desno u maloj bočnoj ulici nalazi se okružni ured u prvom katu. Ured plaća 100 f. godišnje na ime najma, ima malo prostorija, a one su tijesne i dosta mračne. Uredsko osoblje nalazi se gotovo sve u jednoj sobi, gdje mu je vrlo tijesno.

Istom malom uličicom, dalje prema vratima Pile ide se desno u bočnu ulicu u kojoj se nalazi dvokatnica sa stepenicama, koje nisu u dobrom stanju. Na svakom katu nalazi se hodnik, a s obje njegove strane male sobe u kojima stanuju uboge žene, što tamo

⁴⁴ Usp. L. Beritić, Izgradnja i utvrđivanje gradske luke, Zbornik dubrovačkog pomorstva, Dubrovnik 1952.

mogu jedino spavati dok hranu dobijaju od odbora za uboge.⁴⁵ Unutra ih ima oko 20. Kuća je dosta mračna i dosta čista. Nekoć je ubožnica imala imanja, što su joj međutim Francuzi oduzeli. Nešto od tog imanja trebalo bi još biti kod domanija. Ubožnica se zove ubožnica Sv. Ante.

U istoj uličici koja ide prema vratima Pile lijevo, u bočnoj uličici, a u toj desno u jednoj dvokatnici smješten je ured gradonačelnika. Sobe su mračne, ali inače dobre, većina ih je u prvom katu. No nema dvorane za sastanke komune. Općina plaća najam od 180. f. godišnje za tu kuću, a njezini prihodi su oko 3000 f. godišnje.

27. svibnja

Otišao u građansku bolnicu što se nalazi iza vrata Bokar, nedaleko od gradskog zida.⁴⁶ Do bolnice se ide kroz uličicu kroz koju smo išli, kad smo došli, išli prema trgu, onda lijevo u uličicu, gdje je lijevo Arsenal.

Bolnica ima dva kata, prizemno hodnik, a s obje strane male sobe. Tu se nalazi i stan upravitelja koji je svećenik, a brine se i za hranu bolesnika. Erar plaća za svakog bolesnika po 13 novčića dnevno. U prvom katu je velika i zračna bolesnička soba, pa više malih, a onda jedna velika za bolesne zatvorenike. Ta soba ima poseban ulaz s uličice, a ispred bolesničke sobe nalazi se i stražarnica s vojnom stražom, koja čuva te zatvorenike.

U 2. katu su sobe za bolesne žene, jedna velika soba i nekoliko manjih. Ima ih mnogo zaraženih spolnim bolestima. Sobe su posve zračne, a postelje su danas izgledale čiste, ali navodno da nisu uvijek čiste jer odgovarajućih uređaja nema dovoljno. Iza kuće je dvorište sa gradskim zidom i malim zgradama gdje se nalazi i jedna cisterna. Zemljište se uspinje prema zidu u toj mjeri da je dvorište tu prizemno. Gradski zid se i ovdje jako uspinje jer počiva na strmim stijenama nad morem. On je u lošem stanju, dijelom srušen, pa će tvrđavu ovdje valjati popraviti ili obnoviti.

Posebni odbor brine se za sve javne dobrotvorne zaklade. Za bolnicu se brine liječnik Stally, čovjek na dobru glasu, i jedan ranarnik. U bolnici je vjerojatno oko 30 bolesnika.

Nasuprot bolnici, više prema vratima Pile, na gradskom zidu

⁴⁵ Više ne postoji. Izgradnjom bolnice »na Boninovu« 1888. preselila se bolnica iz »Domus Christi« u nove zgrade, a u dotadašnjoj bolnici »Domus Christi« iza Roka osnovan je Dom starih koji i danas postoji u svojoj funkciji. Za te podatke zahvaljujem V. Velniću.

⁴⁶ Hospitale magnum, Hospitale grande, Hospitale del Comun i najposlije »Domus Christi«, kako se sve zvala ta ustanova osnovana 1347. Prvotna svrha bila je humanitarna. Uz tu ustanovu god. 1420. bila je osnovana i ljekarna »Domus Christi« koja postoji i danas, a zaključkom senata od 26. veljače 1540, ona je pretvorena u javnu bolnicu, prvu javnu bolnicu u Hrvatskoj. Za te podatke zahvaljujem Vinku Velniću.

nalazi se Arsenal, to je nekadašnji samostan,⁴⁷ inače sa 3 slobodne strane. Arsenal seže do vrata Pile. Ako se ide iz velike ulice kraj Arsenala, uđe se kroz jedna vrata u dvorište što je dijelom okruženo visokim zidom, a dijelom klupama. Sama zgrada je velika, ima lijepo četverouglasto dvorište s otvorenim trijemovima prizemno. Jednu stranu u prvom katu pokriva nekadašnja dosta velika crkva u četverouglastom dvorištu. Postoji prijedlog da se crkva pregradi, pa da se tako prvi kat pretvori u stanove za časnike. Prizemno su to vrlo lijepe i velike radionice, a onda velika i visoka dvorana u dijelu koji ide duž gradskih zidina, a počinje od glavne zgrade. Tu su Francuzi imali ljevaonicu. Na jednoj strani zgrade prizemno nalaze se sobe za radnike Arsenala. One su vrlo dobre, a prozori im idu prema otvorenom hodniku. Onda dođe dobro stepenište u kući, u prvom katu je lijepa dvorana za puške, pa još neka velika skladišta. Stan čuvara Arsenala i ured nalaze se u nekoliko dobrih soba. Između gradskog zida i zgrade nalazi se malo dvorište. Uz zid je duga i dobra ostava potrepština, kolâ i sl. Krpe za čišćenje nalaze se prizemno u Arsenalu, neke dobre, a neke neuporabive cijevi topova leže u luci, tanad u malom dvorištu. Za drvodjelske radove topništvo traži i drvenu ostavu. Smatram međutim da bi ona uz ovakvo mjesto bila beskorisna. Uz zgradu se nalazi visoka kula Puncjela. Stepene su u kuli. Kula je od četverouglastog kamenja, gore kula ima platformu sa puškarnicama, između zidova od četverouglastog kamenja nalaze se grudobrani. Kula ima dijelove sa svodovima, gore je popločana. Na kuli se nalazi terasa koja čini krov zgrade.

Od Arsenala prema vratima Pile nalazi se mali trg. Na tom trgu se sa strane Arsenala uz njegov zid nalazi zgrada od četverouglastog kamenja građena moderno kao hram. Tu je i zdenac na zgradi sa zidom, a voda prodire na raznim mjestima kamene zgrade.⁴⁸

Nasuprot zdencu, kad se uđe od strana vrata Pile lijevo, nalazi se mala kapelica vrlo lijepo građena. To je crkva sv. Spasa, koja služi kao skladište uniformi za vojsku. Onda dolazi franjevačka crkva, a dalje lijepa i velika crkva s lijepim visokim oltarom. S obje strane crkve su lijepi i raznovrsni bočni oltari. Na bočnim zidovima iza visokog oltara nalazi se franjevački kor. Tu se i orgulje kod visokog oltara kad se uđe i priđe oltaru. Lijevo je sakristija, velika odaja s oltarom i oslikanim velikim starim vratima u kojima se nalazi velika škrinja s lijepim relikvijama.

Samostan ima četverouglasto veliko dvorište čiju jednu stra-

⁴⁷ L. Beritić, Dubrovački arsenali, Mornarički glasnik, 1956, br. 5. Prvotni koji se spominju već u statutima, bili su u gradskoj luci, na mjestu sadašnje Gradske kavane i Lučke kapetanije.

⁴⁸ Onofrijeva česma.

nu čini crkva. Prizemno u dvorištu nalazi se hodnik s gotskim prozorima, na hodniku terasa koja međutim samo s jedne strane ima balustradu. Jedna strana, a ponešto i druga strana samostana ima hodnike s ćelijama svećenika, u prvom katu su s jedne strane stanovi topnika vojne posade, tu su manje sobe i jedna velika uz jedan hodnik, a onda na drugoj strani velika soba. Sve su to vrlo dobre sobe. Pored te se još na jednoj strani dvorišta u drugom katu unutra nalazi hodnik, gdje se međutim nalaze ne baš dobre sobe za vojnu posadu. Na kraju hodnika nalazi se velika soba u kojoj je smještena knjižnica franjevacâ. Ona je velika, drvena i ima mnogo knjiga. U prvom dvorištu prizemno nalaze se sobe u kojima je transportno spremište. No te su sobe mračne. Onda slijedi neke vrsti tijesnog dvorišta između gradskog zida i samostana. Tu se nalazi prizemno velika nadsvođena dvorana. Ona je vlažna, a zauzima se prema potrebama vojske. U tom malom dvorištu nalazi se i franjevačka pekarna.

Iza velikog dvorišta hodnik se naglo uspinje. Tu je i jedno malo dvorište u prvom katu iste zgrade. Ono je na tri strane okruženo jednom dvokatnicom. Ova ima otvoreni trijem prizemno prema malom dvorištu i vrtu. U tom vrtu nalazi se čista apoteka, koja prodaje i inače javno, ako su lijekovi proizvedeni od franjevacâ.

U prvom katu su hodnici, a uz njih ćelije u kojima su smješteni stari i bolesni franjevci cijele pokrajine, tu je i mali refektorij za njih. Onda slijedi samostanska kuhinja, a i sadašnji refektorij na mjestu, gdje franjevci proizvode svoje tkanine za mantije.⁴⁹

Taj stražnji dio zgrade nije, čini se, u najboljem stanju. Iza istog, a uz gradski zid nalazi se vrt, koji je s dva dijela terasiran na obroncima planine. Vrt je vrlo lijepo održavan, ali nije baš velik.

Taj samostan tako je lijepo podijeljen s vojskom da jedni vide druge. Prema orguljama i u knjižnicu ne možete doći, a da ne prođete kroz dio što ga zauzima vojarna.

⁴⁹ Crkva sv. Spasa sagrađena je u renesansno-lombardskom slogu između 1520. i 1528. Rad je Petra Andrijića. U doba francuske vlasti bila je profanirana i pretvorena u magazin. Kasnije je vraćena obredu kao zavjetna crkva od potresa. Franjevački samostan Male braće podignut je 1317. Građen je u prijelazu romanike u gotiku. Veoma važan spomenik hrvatskog graditeljstva osobito zbog trijema, knjižnice i ljekarne. Trijem je sa sve četiri strane okružen biforama s različitim kapitelima i s najraznovrsnijim motivima romaničkog bestijarija, rad je našeg majstora Mihoja Brajkova iz Bara. Knjižnica se sastoji od nekih 40 000 svezaka, od toga 220 inkunabula. Najdragocjenije je u knjižnici fond od oko 1500 rukopisa. Uz samostan Male braće vezana je i jedna od najvažnijih zdravstvenih ustanova u povijesti hrvatske medicine — to je ljekarna. Njezino podrijetlo vezano je s podrijetlom samostana, pa ona radi neprekidno od 1317. do danas. Po tom kontinuitetu ona je jedinstvena u povijesti farmacije. Za te podatke zahvaljujem Vinku Velniću.

Slično je i kod dominikanaca koji međutim stanuju u najgorem dijelu samostana.

Kažu da franjevci najredovitije drže službu Božju, oni imaju u samostanu i sjemenište za mlađe svećenike.

Kod vrata Pile skinuta je jedna vrlo visoka četverouglasta kula koja je stajala na unutrašnjoj strani zida, jer je prijetila opasnost da se sruši, a kula je priječila pristup kolima u grad.

Kod vrata Pile nalazi se drveni most za dizanje preko jarka.

Kuće predgrađa blizu su mosta i malog trga ispred mosta gdje počinje šetnja.

Kad se izađe pred vrata, lijevo prema tvrđavi Lovrijenac nalazi se dvokatnica. Tu je nahodište.⁵⁰ Prizemno ima nekoliko sobâ. Jedna vrlo velika soba nalazi se prema predgrađu sa strane s koje smo ušli i prizemno. Tu su dadilje sa svojom djecom. Ta je soba dobra i čista. U tu sobu ulazi i kolo,^{50a} gdje djeca ulaze. Dadilje su dobro izgledale, a tu se nalaze njihove postelje kao i postelje djece. U drugom katu nalazi se nekoliko soba za postidjene povratnike, koje ovdje zabadava primaju. Nahoćad dođe na selo, gdje se za svako plaća po tri novčica dnevno sve do sedme godine. Onda se nastoji da ih se negdje smjesti. Za tu kuću, kao i za bolnicu, brine se isti odbor. Budući da obje ustanove nemaju imetka, njihove troškove podmiruje erar, no za nahodište navodno da ima zaostataka u plaćanju, uopće, kažu da plaćanje nije uvijek uredno i pravodobno.

Jedna žena je nadstojnica te kuće.

Nedaleko od te kuće nalazi se druga jednokatnica u kojoj su smješteni ubogari. Tu se nalaze kreveti od dasaka na kojima oni leže pokriveni svojim prnjama. Kuća je vrlo prljava i zaudara. U njoj ima i manjih soba s mjestima za krevete gdje oni prave svoje krevete. Tu sam našao i jednu bolesnicu. Ova kuća je imala imanje koje je pripalo domaniju.

Između grada i tvrđave Sv. Lovrijenac nalazi se nevelika uvala s blagim obalama sa strane predgrađa, inače vrlo strmim i stjenovitim. Litice su prema moru još oštrije i strmije. Jedna oštra litica stoji sama za sebe posred te male uvale u kojoj nema brodova. S jedne strane te uvale, prema gradu, prema uvali ide tvrđava Bokar vani na liticama. Ona je visoka 2 kata, ima kazemate, ali je valja popraviti. Inače je to krasna tvrđava, građena od četverouglastog kamenja. Sama tvrđava nije baš velika.

Nasuprot se nalazi tvrđava Sv. Lovrijenac, diže se visoko na liticama koje zatvaraju uvalu u obliku polumjeseca. Do te tvrđave ide se uzbrdo kroz predgrađe. Put vodi kroz male kuće na rtu.

⁵⁰ »Nahodište« u Dubrovniku jedna je od prvih humanitarnih ustanova te vrste uopće u Evropi. Ono je otvoreno 1432. Usp. Baldo Marinović, Jedna važna socijalna ustanova starog Dubrovnika, Dubr. liječnik 1933, str. 23—28.

^{50a} Car tu veli riječ Rad-kolo. Nije jasno o kakvom se to kolu radi.

Mali komadi zemlje su tu obrađeni. Zemlja je dodijeljena zapovjednicima, a oni su obrađivanje prepustili drugima. Rt nije dug. Na strani prema uvali uz more su neke pećine u liticama. Na drugoj strani se opet nalazi jedna nevelika uvala, također do mora. Obale su strme i imaju oštre litice, a onda dolaze blage i lijepo obrađene padine prema rtu, gdje se nalazi brdo Kalvarija.⁵¹

Tvrđava Sv. Lovrijenac je od četverouglastog kamenja s vrlo visokim oblozima. Na tvrđavu se uspinje kamenim stepenicama s vanjske strane prema rtu. Onda se prolazi kroz krasnu i vrlo veliku kazematu u kojoj se nalazi straža; ona je u trokutastom dvorištu čija široka strana daje prema moru. To dvorište ima i na dvije druge strane, kad se uđe lijevo i desno, otvorene kazemate s vrlo visokim stupovima koji nose njihove lukove. Iza tih otvorenih kazemata nalaze se vrlo visoke zatvorene, koje bi se moglo podijeliti s nekom policom. Naprijed prema moru je tvrđava niža, ali isto ima zatvorene kazemate prema dvorištu, na njima je terasa prema moru s grudobranom koji služi za jednu bateriju. Na obje strane su iznad kazemata terase, no one su za jedan kat više od prednjih što su prema moru. Sa strane gdje smo ušli ima još jedan kat kazemata više, a na njima isto jedna terasa. Kamene stepenice idu od jednog do drugog kata. Na terasama se nalaze topovi i oruđa za bacanje, grudobrani su svi obloženi četverouglastim kamenjem u kojem se nalaze puškarnice. U dvorištu, gdje su otvorene kazemate je zdenac koji ima dobru vodu. U tvrđavi ima još jedan zdenac. Tvrđava je krasno građena, ali joj kazemate nisu sigurne od tanadi jer nisu prekrivene zemljom, kao gotovo sve ostale u Dubrovniku. Inače je tvrđava vrlo visoka i flankirana. Tvrđava je sa strane vrata Pila i duž mora, a vatreno djelovanje joj je sa strane prema Gružu.⁵²

Navečer se tvrđava uvijek zatvara. Ona ima vlastito skladište za barut, ali nema gromobrana kao i Dubrovnik uopće, gdje inače ima mnogo baruta u skladištima, iako su tamo česte oluje s grmljavinom. Valjat će stoga sagraditi mirnodopsko skladište za barut. U tom smislu već postoji zahtjev, da se sagradi takvo utvrđeno skladište na otoku Daksa.

Od vrata Pile išli smo s unutrašnje strane uz unutrašnji zid gore prema vratima Minčeta. Na zidinama ima širok put, izvana zatvoren visokim zidom s puškarnicama, unutra su grudobranski zidovi. Tako su i brojne visoke stepenice što se nalaze na zidu, zato što se one penju vrlo visoko sve do kule Minčeta. Ovaj unu-

⁵¹ Te dvije uvale s obje strane Lovrijenca zvale su se, ona s istočne strane u staro doba Kalarinja — dobra luka, danas lučica Pile, a ona zapadna Kolorina. Za taj podatak zahvaljujem Vlahu Benkoviću.

⁵² Usp. L. Beritić, Tvrđava Lovrijenac, Dubr. festival, 1950. Tvrđava je inače podignuta na visokoj klisuri u moru prema kronakama 1050, spominje se od 1301. nadalje. Što popravljana što preuređivana bila je 1418, 1464. i 1571. Danas jedinstvena pozornica.

trašnji zid ide tako, ali blago i mnogo dulje sve do Arsimona⁵³ dolje. Taj je zid nov i vrlo dobro građen. Zid je vrlo visok i sazidan od četverouglastog kamenja. Od vrata Pile do Arsimona oko toga zida ide jedan niski zid, koji je također od četverouglastog kamenja sa sličnim takvim grudobranima i puškarnicama kod rundela, oblozi ovog zida su visoki. Jarak je uza sve to dosta dubok i širok, *contrescarpa*⁵⁴ je dijelom litica, a dijelom obložena četverouglastim kamenjem, što je sve u dobrom stanju. No odmah do zidina nalaze se kuće s vrtovima. Kuće dakako nisu baš visoke, ali su sve od kamena.

Na unutrašnjem zidu nalaze se u stanovitim razmacima četverouglaste kule s kazematama, koje su u vrlo opasnom stanju, dok su svodovi napuknuti.

Između vanjskog i unutrašnjeg zida je prilično širok prostor, pred četverouglastim kulama nalaze se rundeli, oko Minčete, koja stoji na uglu tvrđave na najvišem mjestu, a okrugla je, obilazi onaokolo i donji zid. Na zidu su topovi.

Kula je vrlo visoka, a zidina je od četverouglastog kamenja, ona ima dva kata kazematâ, donje su vrlo visoke, gore je platforma. Prema gradu je ona otvorena. U donjoj kazemati nalazi se voda, to je rezervoar vodovoda u kojem se voda dijeli po gradu idući prije po zidinama tvrđave. Taj vodovod bi neprijatelj lako mogao odrezati od grada. Međutim ima nade da će se u gradu naći neki izvor.⁵⁵

Na strani gdje se od Minčete ide prema Arsimonu s unutrašnje strane, stepenice idu na Minčetu dijelom s vanjske strane gore. U prvoj četverouglastoj kuli, do koje se ovako idući dođe, nalazi se skladište praha. Više dobrih stepenica od kamena ide od vremena na vrijeme dolje u grad. Arsimon je kao polubastion jednako visok s unutrašnjim zidom na uglu grada, a iza Revelina baš tako visok. On je jednako visok, a zidan je od četverouglastog kamenja, ima i grudobrane od četverouglastog kamenja s puškarnicama. Na njemu se nalaze topovi. Od Arsimona ide se još dalje zidom do kule, gdje se nalazi skladište soli.⁵⁶ Kraj te kule idu kamene stepenice u uličicu vrata Ploče. Postoji prijedlog da se ta komunikacija nastavi na zidu iznad skladišta soli. Sve te komunikacije po kojima sam prolazio bile su u dobru stanju. Dio

⁵³ Od ar inter moenia. To je visoka trokutna kula nad anutrašnjim vratima od Ploča.

⁵⁴ Zidić koji izvana obrubljuje jarak.

⁵⁵ Inače Dubrovnik ima vodovod od 1437. Sagradili su ga prema ugovoru od 20. travnja 1436. Onofrio de Jordano della Cava iz Napulja i Andreucius de Bulbito de Tramonte. Više je puta bio popravlján i obnavljan, a služi i danas. Voda dolazi iz Šumeta (Rijeka Dubrovačka) preko trećeg kanala (Treći kono) u Grad; u tvrđavi Minčeta je rezervoar. Za podatke zahvaljujem V. Velniću.

⁵⁶ Usp. L. Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Zagreb, JAZU, 1955.

tvrđave Revelin prema luci, kad se ide gore od vratâ Ploče, desno, slično je kao i ulica prekriven četverouglastim kamenjem, kao tvrđava inače, te također ima takve grudobrane. Tu se nalaze topovi koji gledaju u luku, i nekoliko nevelikih erarskih zgrada.

Iznad jarka, između Minčete i Arsimona, nalaze se već od Minčete vrtovi i kuće. Tu je i nekadašnje židovsko groblje i grčka nesjedinjena crkva. Uskoro se međutim strmo uspinje brdo na kojem se nalazi tvrđava Imperijal. Obronci su stjenoviti i obrasli travom.

Kažu da u nahodištu mnogo djece umire.

U bolnici, kažu, da bolesnici obično nemaju plahti, te da se s tom bolnicom slabo gospodari.

Kažu da se u zatvoru loše postupa s onima koji nisu preslušavani, da se mnogi dugo ne preslušaju, te da posve goli moraju sjediti u zatvoru.

Vojna pekarna je na zidinama kad se od Minčete ide dolje prema Arsimonu. Ona je iznutra i nedaleko od Arsimona na zidinama, ali je, kažu, neudobna, jer se nalazi previsoko u zgradi. Pripada eraru.

Uvečer je grad bio osvijetljen.

28. svibnja

Tvrđava Imperijal. Izlazi se na vrata Ploče kroz Revelin, pa lijevo ostavljajući Lazaret nadesno, pa gore lošom jahačkom stazom lijevo među kućama i vrtovima koji su okruženi zidovima. Tvrđava se ostavlja na lijevoj strani kako se ide. Onda se opet ide desno isto tako, a onda se krivuda četrnaest puta krivudavom stazom što je urezana u brdo prema gore. Obronci brda su niže još obrađeni, tu ima kuća s vrtovima na čijim rubovima rastu aloje. Kasnije je brdo golo, stjenovito, obraslo grmljem i travom, staza je uska, krševita, obronci brda prema Dubrovniku su strmi, a brdo je vrlo visoko. Staza koja je urezana u njegov bok uska je jahačka staza s oštrim zavojima.

Na rubu brda, gore, na uskom obronku sagrađena je tvrđava Imperijal s morske strane na oštrim i strmim liticama. Komad niže ispod Dubrovnika obronak se spušta u obliku polumjeseca prema moru, tu, na kraju, gore bila je tvrđava Delgorgue, koja je međutim ruševna. Tamo, gdje se nalazi tvrđava, obronak se penje i širi. Kosina obronka prema uvali, koja tvori taj polumjesec, strma je, ali je niže ipak lijepo obrađena.

Gore je padina, ako se s tvrđave Imperijal gleda prema kopnu, lijevo spušta, a onda se opet uspinje, sve su to litice s grmljem, sprijeda od tvrđave i desno naprijed padina se lagano spušta, kamenita je, gola, u dijelu bliže tvrđavi obrasla žbunjem. Padina tu čini neke vrsti širokog sedla, koje se desno i naprijed blago

uspinje i ide iza padine kod Delgorgue. To je sedlo dolje obrađeno dijelom, a dijelom je obraslo žbunjem. Tu desno, naprijed leži selo Bosanka. Iznad sedla zemljište se blago uspinje. Iznad tog uzvišenja nalazi se dolina Omble, koju se međutim ne može vidjeti. U sedlu, bliže nego Bosanka, a iznad doline Omble koja sada ide usporedno, ali koso desno naprijed prema padini tvrđave Imperial, nalazi se nevisoka kosina, dosta ujednačena s vrlo strmim i travom obraslim padinama prema dolini. Na tom brdu, desno naprijed, uspinje se ne dugo, ali visoko i nejednako brdo. Po sredini tog brda, visoko ide drugo brdo prema moru, padine su mu strme i obrasle grmljem. To je brdo dosta ujednačeno, a spušta se prema moru. Na istom se vidi, otprilike sat hoda daleko turska utvrda Carina. To je, kako se čini, četverougao s visokim zidinama i kulama na uglovima.

Iz podnožja tog brda ide vodovod preko Omble u Dubrovnik. U dolini do podnožja nalazi se mjesto Šumet, kosina te doline Šumet opada prema Ombli. Iz tog brda izlazi drugo, nejednako, poput polumjeseca i spušta se prema Cavtatu, onda čini sedlo, opet se nešto uzdiže i spušta tako da čini zaljev Cavtata. Između tog brda i brda na kojem je tvrđava Delgorgue nalaze se široke i obrađene doline, koje idu prema moru, bliže Dubrovniku su međutim primorske padine strmije i leže ispod brda na kojem se nalazi Carina. Tu je mjesto Brgat, gdje je kaštel, dalje prema Cavtatu je Bresko, gdje su primorske padine blage i, kažu, vrlo lijepo obrađene. Onda dolazi Ohsija,⁵⁷ pa Župa, što već leže na padini brda prema moru. Za Cavtat kažu da ima uličicu s lijepim kućama, među njima i palače, koje su zbog osiromašenja pučanstva u lošem stanju.

U sedlu iza Cavtata nalazi se dolina Konavle, kažu da je dobro obrađena, ali da strada od poplavâ, jer su rupe kroz koje voda otječe navodno začepljene.

Iz toga sedla vidi se vrlo šiljasto i visoko brdo, koje je, kažu, vrlo daleko, kraj Bara. Kroz Konavle se može jahati do Klačine, što leži iza Punte Oštro u Boki Kotorskoj. Iznad brda koje se izdiže kraj Cavtata, vidi se više visokih nejednakih brda. Posljednje je vrlo visoko i prekriveno snijegom. To je brdo u Hercegovini. Sva ta brda gotovo su okomita od kopna prema moru.

Sprijeda, iznad brda što gleda na dolinu Omble, vidi se vrlo visoko i nejednako brdo, usporedno s morskom obalom. Od njega ide, čini se, na turskom području široka dolina.

Prema moru se ispod Dubrovnika vidi rt Gruža, koji poslije one dvije jučer opisane male uvale kod tvrđave Sv. Lovrijenac čini rt dolje sa strmim liticama, pa veći zaljev s blagim obalama, samo u dijelu dalje od Dubrovnika je jedan komad obale kamenit.

⁵⁷ Nije dovoljno jasno koja su to mjesta. Lako da je car tu nešto krivo razumio.

Onda dođe veći dio otoka na kojem se nalazi dosta visoko brdo obraslo drvećem. Tu se nalazi i jedna zgrada. Između nje i Montesiane, te nje i visokog brda do Gruškog zaljeva nalaze se sedla, sva su široka, blaga i lijepo obrađena. Ponajviše su zasađena maslinama, tu i tamo vide se kuće.

Više od upravo opisanog velikog zaljeva na suprotnoj strani od Dubrovnika nalazi se mala crkvića Gospa od milosrđa.

Onda se vidi dio Gruškog zaljeva, kanali Kalamote s otocima sve do Mljeta i Korčule, pa još dalje i Lastovo. Ako je posve vedro može se s dobrim dalekozorom vidjeti i Monte Santo u Apuliji. Od druge strane vidi se otok Lokrum, čiji su dijelovi obrađeni, i to osobito dio prema otvorenom moru.

Tvrđava Imperijal sastoji se iz Courtine s dva kata kazemata na rubu brda na kojem je sagrađena, prema Dubrovniku. One su gotovo prizemne i imaju obložene puškarnice, podijeljene su u sobe. Tu se također nalazi zdenac. Od prvog kata postoje samo zidovi, a na njima krov da ne dođe do propadanja. Na kraju te courtine nalazi se uski jarak, a ispod njega neke vrsti bastion a i b, koji su kazematirani s jednim katom s visokim oblozima od četverouglastog kamenja, iznutra prostrani s grudobranima kako treba, ali kameniti za hodanje. Na svakom bastionu je prizemna stražarnica. Kod c su stepenice koje vode gore [na rubu se nalazi crtež]. One idu iznutra u jarku kraj svakog bastiona, iako odgovarajuća komunikacija između njih i courtine još ne postoji. Kazemate što se unutra nalaze određene su da budu skladišta baruta. Put gore ide do courtine do ulaza u tvrđavu kraj c, zbog čega i bastion kraj njega prema Dubrovniku ide nešto naprijed. Kod d je započet prednji zid i contrescarpa jarka ili neke vrsti omotnice, kod a su kazemate nazubljene da bi se ulaz mogao bolje braniti. Usred courtine nalazi se mali izbočeni kazematirani vrh, koji međutim ide samo prizemno od courtine. Tu je i izlaz, a taj vršak također je obložen.

Ta tvrđava ima nešto vojne posade, naime stražu i topnike, jer se na bastionu nalazi više topova. Međutim vrlo je teško doći gore jer postoji samo jahačka staza po kojoj smo Mi jahali. Po toj stazi se ide sporo i do vrha treba jedan sat. Kad bi se ta tvrđava dogradila, to bi mnogo koštalo. Ta tvrđava služi za obranu od Turaka i pokriće Dubrovnika za slučaj opsade sa strane brda, s kojeg bi se moglo kotrljati tanad takorekuć do gradskog zida.

Međutim, kula je još uvijek dobra, iako su oblozi courtine takvi da se mogu prijeći, a kazemate nisu sigurne od hitaca.

Navečer sam u isusovačkoj crkvi⁵⁸ pribivao književnoj akademiji. Tu su učenici gimnazije pročitali svakovrsne sastavke i otpjevali jednu kantatu.

⁵⁸ Rad poznatog isusovačkog graditelja Andrea Pozza. Za taj podatak zahvaljujem Krunu Prijatelju.

Široka uličica s dobrim kućama vodi od tržnice prema gore. Onda se uspinje jedno visoko i vrlo široko stepenište⁵⁹ od kamena u smjeru ulice koja je vrlo lijepa. Gore se dođe na jedan trg koji čini jedna crkva desno, sprijeda vojna bolnica, a inače kuće i zidovi. Prema crkvi vodi opet jedno stepenište gore. Sama crkva lijepa je iznutra, građena po modernom graditeljstvu, ima polukružni prezbiterij, a freske se nalaze iznad prezbiterija. Tu visoki oltar stoji slobodno. Balustrada zatvara nešto zatvoreni prezbiterij, u njoj su sa svake strane bočna vrata, u crkvi su sa svake strane bočne kapele, posve jednake jedna drugoj. Među stupovima kapelâ, prezbiterija i strane gdje se nalaze glavna ulazna vrata nalazi se sa svake strane u prvom katu i luk s balustradom. Oratorij na prvom katu lijevo, kad se ide prema visokom oltaru, odmah do njega su orgulje srednje veličine, od sredine ide prema vani propovjedaonica. Ispod te propovjedaonice nalaze se sa svake strane po jedna vrata.

Iznad lukova kapele ide rub unaokolo, a na njemu visoki svod kroz čitavu crkvu u kojem se nalaze veliki prozori, iznad glavnih ulaznih vrata također jedan. Crkva je bijela samo rubovi i lezene na zidovima i lukovima i obrubima prozora su boje kamena. Inače je crkva lijepa, a dobro je proporcionirana.

29. svibnja

Ništa, uvečer je bilo olujno. Promatrao sam oluju, koja nije bila onako žestoka kao oluja koju sam vidio u Livornu.

30. svibnja

Ujutru: Padiglione⁶⁰ u gradu iza bastiona Sv. Spas. To je trokatnica s dvorištem koje je okruženo dijelom od same zgrade, a dijelom od jednog zida. Ta zgrada bila je određena za stanove časnicima i pripada komuni. Prizemno su samo zatvorenici, i to u jednoj maloj sobi u hodniku gdje se nalaze kreveti od dasaka. Tu ima više zatvorenika, sve je loše i prljavo. Tu su osuđenici i oni koji nisu ni saslušani, a dugo se tu nalaze. Stanje u kojem se zgrada nalazila nije bilo loše. Ona je k tome i prilično mračna. Stepenište nije najbolje, dva kata imaju mnogo malih i velikih soba na hodnicima koje su razdvojene zidovima. Sobe u trećem katu pod tavanom isto dobre sobe. U tim sobama, kao i u dijelu zgrade u kojem nisu zatvorenici, stanuju siromasi zabadava, a i vojne osobe.

⁵⁹ Rad rimskog graditelja Padalaqua. I za taj podatak zahvaljujem Krunu Prijatelju.

⁶⁰ U blizini crkve Male braće.

Do te kuće nalazi se druga jedna dvokatnica, nešto manja od te s vlastitim izlazom. Ta zgrada također pripada komuni, pa u njoj stanuje nadzornik tih kuća. U dvorištu prve kuće nalaze se male prizemnice gdje stanuju prosjakinje. Tu se nalaze postelje od dasaka, a sve izgleda kao svinjac.

Tvorica duhana. Ona se nalazi nedaleko u jednoj trokatnici s lošim sobama i malim dvorištem. Tu se prizemno nalazi malo dvorište. Tu se nalazi mjesto gdje se duhan obrađuje u velikim kamenim avanima. Prizemno su i skladišta, osobito sa strana uličice i mala kuhinja gdje se skupljaju tekućine. U prvom katu nalaze se sobe koje služe kao skladišta. Tako je i u drugom katu u kojem se dijelom i radi. U trećem katu nalaze se tri dobre uredske prostorije i preostali dio proizvodnje. Tvornicom upravljaju dva činovnika. Cancelliere Radoničić je, kažu, vrijedan čovjek. Malo ima radová. Proizvodnja ide u Dalmaciju i Albaniju, gdje duhan prodaju individualni prodavači. Nekoć je taj duhan bio na dobru glasu, sad je, kažu, loš. Duhan za šmrkanje pravi se iz albanskih listova, od turskog duhana prave se cigare, i to bez ljepila ili škroba. Duhan za šmrkanje najprije fino reže u Albanci, koji se u to najbolje razumiju. Režu ga strojevima poput škarâ. Onda se u tu prašinu lijeva tekućina pa se sve skupa miješa rukama. Nikakva daljnjeg vrenja. Sve se onda suši na zraku uz prvi kat. Onda se sve pakira u papirnate pakete već prema vrsti duhana. Paketi se stave u bačve i onda se otpremaju.

Kuća je tijesna. Postoji zahtjev da se tvornica preseli u Sv. Jakov, gdje je međutim, kažu, sve opustošeno, ili u Split kao u središte Dalmacije. Da li će to biti dobro, pitanje je.

Vojna bolnica se nalazi na trgu kod isusovačke crkve. Nekoć je to bio samostan isusovaca. To je velika zgrada s četverouglastim dvorištem koja je s tri strane visoka po dva kata, dok je ona strana prema trgu visoka samo jedan kat. Gore se nalazi nepokrivena terasa. Ulaz u zgradu s prednjeg dijela prema trgu ide dvostrukim nevelikim i nepokrivenim stepenicama s vanjske strane kuće. Oba bočna dijela su niža nego stražnji, a na stražnjem dijelu ide svom dužinom zgrade terasa pokrivena krovom koji nose stupovi. Odatle ide na strani prema moru komad nenatkrivene terase odakle se pruža prekrasan pogled. Inače, otraga zgrada ima još jednu izbočinu prema Lokrumu, a s desne strane idući iz dvorišta prema trgu ide drugi potez, dva kata visok duž crkve. Kuća ima lijepe i suhe podrumne. Iza kuće nalazi se do gradskog zida i mali vrt. No raslinje tu ne uspijeva lako, jer za oluja morska pjena prska preko zidina i sažiže biljke.

Hodnici i stepenice u kući su raskošni. Prizemno, u nekadašnjoj sakristiji koja je još sva uređena sa sanducima, nalazi se skladište bolničke opskrbe, pa stan zapovjednika bolnice, ured, hambar, ljekarna, dobra kuhinja, laboratorij, a i jedna kupaonica.

U oba kata se nalaze velike i brojne male sobe uz hodnike,

sve su vrlo lijepe i dobre. Tu leže bolesnici i stanuje bolničko osoblje. Tu je i sav bolnički pribor i potrepštine. U nekim se sobama suše čak trave. Zgrada može primiti do 700 bolesnika, a 300 posve lijepo. Sve je bilo vrlo čisto.

Prizemno se nalazi praonica, a u hodniku je i zdenac koji ipak nije dovoljan, pa valja dovoditi gore vodu. Podovi zgrade su također dobri, a sobe imaju i peći.

Ta krasna zgrada je privatna zaklada, koju je isusovcima sagradio darovatelj.

Zapovjednik bolnice je jedan umirovljeni časnik, posebni bolničari se tu međutim ne nalaze.

Kad se u isusovačkoj crkvi ide prema visokom oltaru, desno u prezbiteriju nalazi se sakristija pijarista. Iz nje ide usko i zavijeno kameno stepenište prema oratorijima. Tu se u jednom dijelu hodnika iza oratorija nalazi njihova knjižnica, tu je tijesno među drvenim policama, čak nema mjesta da se sve knjige rasporede, pa mnoge ostavljaju na raznim mjestima u samostanu zbog pomanjkanja prostora.

Do crkve se nalazi škola u jednokatnici, koja ima bijedno, usko, drveno zavijeno stepenište. I sobe su loše, iako su prilično velike, ima ih tri s odgovarajućim klupama. Škola ima tri razreda sa 100 mladića koje na austrijski način podučavaju svećenici. Scolasticus stolne crkve je pretpostavljeni te škole. Ta je škola osnovana tek pred 6 mjeseci, pa sam vidio malo toga napisano, a ono što sam vidio, bilo je prilično dobro.

To ne može ostati tako jer je odviše loše.

Samostan pijaristâ i gimnazija nalaze se iza crkve. Francuzi su svećenicima dali nekadašnji ženski samostan. To je dvokatnica s dvorištem na tri strane okruženim zgradom. Unutra u dvorištu nalazi se dosta lijep vrt s terasama. Zgrada nije velika, ali je prilično dobro održana. Prizemno se nalazi kuhinja, refektorij za svećenike, gdje oni jedu s convictorima, pa dvorana s oltarom u niži kao na prvom katu. U toj dvorani mladež moli i sluša katekizam. Onda dolazi još učionica gimnazija. U prvom katu nalaze se učionice, pa velika soba gdje convictori spavaju. Postelje su posve čiste. U drugom katu nalaze se i dvije učionice i hodnik u kojem se nalaze sobe svećenika. Onda se u kući nalazi još jedna soba s knjigama za obnovu svećenikâ. Tu je još jedna soba u kojoj se održavaju sastanci o školskim pitanjima pod predsjedavanjem okružnog poglavara. U drugom katu nalazi se soba u hodniku gdje su svećenici s bistama, kipovima i otiscima od gipsa za potrebe nastave mladeži. S fizikalnim instrumentima, od kojih nismo vidjeli ni jednog, oni su, čini se, slabo opremljeni.

Učionice su velike, svijetle, imaju klupe. Mana im je u drugom katu da su uvijek dvije sobe skupa tako da se za jednu sobu

prolazi kroz drugu. Mladići dobro izgledaju. U gimnaziji se nalazi preko 90 učenika, među njima ima i svećenika. Tu ima ukupno pet pijaristâ, u kući ima i pet convictorâ, od kojih svaki plaća po 200 f. godišnje, a za to dobija samo hranu s pijaristima i stan u kući.

Ako bi u samostan došao novicijat, a k tome i filološka škola, kuća bi bila premalena.

Vojarna Sv. Marija je zgrada kraj baterije Sv. Petar. Dijelom je dvokatnica, a dijelom jednokatnica. Ima dva dvorišta, jedno je posve okruženo od zgrade, a drugo samo s tri strane. Ona se ne nalazi daleko od gradskog zida preko kojeg se pruža prekrasan pogled na more. U toj vojarni nalaze se tri odreda posade Baon. Sobe su vrlo lijepe i suhe, dijelom prizemne, a dijelom na katu. Vojarna je opremljena dobro u svakom pogledu pa i sa svim potreštinama. Tu je i dobra kuhinja. Prizemlje i kat dobro su građeni, u sredini je straža. Na jednoj strani je mjesto za žene, na drugoj velik prostor za muškarce s potrebnim krevetom od dasaka odvojen samo jednom rešetkom od mjesta za stražu. No i to je građeno zdravo.

Da bi se iz grada došlo k toj vojarni, valja ići kroz uličicu koja svako malo ima stepenice. Momci od posade Baon tuže se da je služba teška na tvrđavama što leže na planini, kamo se moraju uspinjati. Ovdje s vojnicima ne stanuje nijedan časnik.

Skladište Rupe se također nalazi na brdu nedaleko od vojarnje. Ono je dosta mračno i više prema strani tvrđave Bokar. To je krasna, solidna, četverouglasta zgrada, koju je Republika bila odredila za žitnicu. Ono je zadužbina patricija Sorgo. Ono ima podrume s četverouglastim rupama u podovima prizemnog kata, kroz koje se žito sipalo u podrum. Prizemno je zgrada sigurna od bombardiranja, kazematirana. Svodove po sredini nose stupovi. Onda dolaze još tri kata s podovima od grada, podijeljeni zidanim svodovima koji počivaju na stupovima, a idu svom dužinom zgrade. Svaki kat ima također četverouglaste rupe u podovima u koje se sipa žito. U zidovima, u stupove posvuda su u prvom katu urezani rimski brojevi, koji kažu koliko se žita može staviti u podrum. Stepenice za prvi kat su od kamena i idu s vanjske strane, k drugim katovima su stepenice od drva i idu s unutrašnje strane. Sada u toj zgradi vojska čuva svoje zalihe, potreštine za krevete i ostale potreštine. Ta zgrada nije baš prikladna za žitnicu, jer je udaljena od luke i previsoka.

Biskupska palača nalazi se lijevo u uličici do stolne crkve i ide duž dulje strane crkve, također lijevo od crkve. Palača ima dva kata, nije vrlo velika i kažu da nema ni mnogo soba.

Iza stolne crkve nalazi se malo dvorište, a na njemu šesterokutna mala crkva s uništenim stupovima. Nekoć je bila krstionica.

Na dvorištu ispred isusovačke crkve, crkvi nasuprot, nalazi se jedna kuća u kojoj siromasi besplatno stanuju. Takvih ubožnica ima u Dubrovniku četiri.

Kuća u kojoj smo stanovali pripada vlastelinu Gozze i nalazi se na trgu nasuprot palače na strani suprotnoj od stolne crkve. Stražnji zidovi kuće okrenuti su prema tržnici. Kuća ima dva kata i dobre stepenice. U prvom katu nalaze se dobro uređene sobe.

Tu je i jedna djevojačka škola. Učiteljica, jedna Španjolka, održava školu za svoj račun i podučava talijanski, čitanje, katekizam i ženske ručne radove.

31. svibnja

Ujutru svečana služba Božja, misa s korskim pjevanjem i orguljama, onda Te Deum s plotunom jedne kompanije, pa iz topova na tvrđavi i s brodova mornarice koji su se tu našli.

1. lipnja

Odavde smo pošli prema Sv. Jakovu kod vrata Ploče van kroz pazar. Lijevo ostaje zgrada Lazareta, stanovi činovnikâ desno, a onda Lazaret ostaje desno. Onda se ide kosinom brda, koja je gore stjenovita, pa gola ili obrasla žbunjem gore više. Niže su ljetnikovci i kuće seljakâ, predgrađa Ploče, pa vrtovi na terasama sa zidovima. Tu rastu masline i druga stabla i loza. Put ide u početku uz more, onda se penje. Put je građen s blokovima od kamena. Do mora, nisko, spuštaju se gajevi maslinâ i drugih stabala, onda dolazi obala sa strmim liticama koje more oplakuje. Prema moru dalje nalazi se na putu mala crkvice, koja služi i zato da se negdje smjeste kontumacijanti, ako u Lazaretu ne bi bilo mjesta. Nadalje se čovjek blago uspinje na širokom jahačkom putu. Desno od puta prema moru padina je strma, a ipak obrađena. Tu se desno od puta nalazi do mora velika pećina prema kojoj gore vodi velika rupa iz nekog vrta. Vlasnik vrta kroz tu rupu izvlači svoj brodić. Stepenicama od kamena može se spustiti u špilju iz samog vrta, špilja je velika i visoka. Jedan hodnik vodi iznutra, a ljudi pričaju da su tim hodnikom dva svećenika otišla u Carigrad. More je ispiralo špilju. U vrtu nad špiljom nalazi se mlado stablo naranče.«

Ovdje prestajemo prevoditi carev dnevnik koji na tom mjestu napušta Dubrovnik. Car je napisao dnevnik za svoju porabu, možda i za porabu nekih visokih vojnih ličnosti dvora, nikako za širu javnost kojoj je taj dnevnik ostao nedostupan.

Čitanje tog dnevnika svakako će nas iznenaditi. Naime Dubrovnik je za nas Hrvate mjesto gdje se bolje nego u drugim mjestima razvila naša starija književnost i znanost. No Dubrovnik je ujedno i grad u kojem su se zapadni oblici života potvrdili bolje nego na drugim mjestima u Hrvatskoj. Austrija je pak za

nas — uz Italiju — predstavljala taj neposredni dodir sa zapadnim svijetom. Usprkos tomu car hrvatsku književnost Dubrovnika nije spomenuo ni jednom jedinom riječju, za nj je Dubrovnik samo grad utvrdâ, zidinâ, vojarni i hambarâ za opskrbu četa, tek tu i tamo car kratko spominje poneku crkvu, ali vrijednim smatra jedino rimsko graditeljstvo, kojim je Dubrovnik siromašan. Hambari i tvrđave opisani su teškim, cjepidlačnim i mjestimično nezanimljivim stilom, za razliku od crkava koje su vrlo kratko, čak i letimično opisane. Mi smo sve to potpuno prenijeli i preveli, jer i prostorom koji se nekom predmetu posvećuje može se mnogošta reći. Careva loša naobrazba ne može do kraja pojasniti taj postupak, jer on je ipak imao dobar ukus. Svojom šutnjom o inače bogatim kulturnim vrijednostima Dubrovnika car je zapravo rekao da one za nj nemaju značenja, da nisu važne za njegove vojne planove u Dalmaciji. Takvo je — u pravilu — bilo i kasnije državne austrijske uprave prema Dubrovniku i ono nam može pojasniti strahovito nazadovanje Dubrovnika u desetljećima koja su slijedila.

(Primljeno na 3. sjednici Razreda za društvene znanosti JAZU od 7. ožujka 1979.)

Ivan Pederin

FRANCIS I OF AUSTRIA ON DUBROVNIK (RAGUSA) IN HIS
DIARY 1818

Summary

Francis I, the Emperor of Austria, made a trip to Croatia in the spring of 1818 following a suggestion of the Duke Joseph Maximilian Liechtenstein, who had some plans for Austrian territorial expansion on account of the Ottoman provinces of the East Mediterranean.

Francis I was a soldier with some experience in warfare strategy after the wars against Napoleon. He had a good taste, but poor education, which may be considered characteristic for aristocracy. He was fond of architecture so far as it was Roman architecture (Split in the Dalmatian Croatia was particularly rich in Roman buildings), but he neglected the Croatian literature and science of Dubrovnik, the »Croatian Athens«. He also disliked the medieval architecture in which Dubrovnik is very rich. He was completely indifferent for all economic problems of the impoverished Republic, which went under his rule after the lawless abolition declared by the French troops in 1808. He did not make this trip in order to bring prosperity to the Croatian province of Dalmatia, which he had refused to incorporate with Croatia, but to study the possibility to use Dubrovnik and her fortresses as a starting point for the intended war against the Ottoman Empire. This war was never declared owing to the premature death of J. M. v. Liechtenstein and Meternich's decision that status quo ante was to be considered.

The Emperor's opinion was that Dubrovnik was uncaptured in a defensive war, but useless in an offensive one. For the Croatian reader it must be distasteful to see how the Emperor did not see anything else in the »Croatian Athens«, but fortresses and guns.